

KUZEY MAKEDONYA 1912: SAVAŞ, KATLIAM VE SOYKIRIM

Yakup AHBAB*

Öz

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin bir nevi felaketidir. Osmanlı Devleti 1912-1913 yıllarında Balkan Devletleri ile yaptığı savaşlarda ağır mağlubiyetler almıştır. Devlet, burada sahip olduğu toprakların büyük bir kısmından çekilmek zorunda kalmış, kesintisiz beş asır süren hakimiyetini de kaybetmiştir. Balkan Savaşları'nın ardından kaybedilen topraklarda kalan Müslüman/Türklerin bir kısmı zulüm ve katliama maruz kalmış, bir kısmı da göç yollarında can vermiştir. Bu savaşta kurtulabilenler, anavatanlarına yani Anadolu'ya hicret etmek zorunda kalmış ve burada iskân edilmişlerdir. Bu makalede, Osmanlı arşiv kaynakları ve Amerikan ve İngiliz gazeteleri kullanılarak I. Balkan Savaşı sırasında Kuzey Makedonya'da yaşanan önemli gelişmeler anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşı, Sırbistan, Makedonya.

Abstract

NORTH MACEDONIA 1912: WAR, MASSACRE AND GENOCIDE

Balkan Wars became the disaster for the Ottoman State. Ottoman Army was defeated and lost a large part of the Rumelia in which she ruled for five hundred years. After the Balkan Wars hundreds of thousands of Turks in the Rumelia slaughtered or died in migratory route. The rest of them achieving to survive could be hardly reached to Anatolia. In this article, we try to show some important points and details of Balkan Wars in the North Macedonia in the light of official Ottoman documents and USA-English Newspapers.

Key Words: Balkans War, Serbia, Macedonia.

* Dr.; yakupahbab@hotmail.com

1. Savaş Öncesi Balkanlar

Balkanlar için savaş naralarının atıldığı, siyasi ilişkilerin son derece *gergin* olduğu bu dönemde *kalabalıklar sokaklara dökülmüş, böylece ülkeler arasında* bir süredir devam eden *gerilim yeni bir boyut kazanmıştır*¹. Nitekim yükseltilen *nefret ortamı kendini Kosova'da göstermiş ve vilayet çapında eş zamanlı olarak* savaş yanlısı gösteriler yapılmıştır. *On binlerce kişinin katıldığı tarihi mitinglerde yaşasın harp* şeklinde *sloganlar atılmış* ve Balkan Devletlerine karşı hükümetin savaş ilan etmesi için İstanbul'a telgraflar gönderilmiştir². Bu gösterilerin en büyüğü 4 Ekim tarihinde Üsküp'te yapılmıştır. Hükümete savaş ilan etmesi için sokağa dökülen coşkulu kalabalık sloganlar atmış, konsolosluklar önlerinde gösteriler yapmıştır. Üsküp belediye reisi, müftü ve eşraf tarafından da İstanbul'a

¹ M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi 1850-1875*, TTK, Ankara 1992, s. 221; Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK, Ankara 1995, s. 10-12; Özer Özbozdağlı, *İttihat ve Terakkinin Balkan Politikası*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2005, s. 132; Hale Şıvgın, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan İttifaklarının Önce Kiliseler ve Çeteler Arasında Başlaması", *Osmanlılar Ansiklopedisi*, c. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 478-483; Daha Ocak 1912 tarihinde Avusturya ve Rusya'nın desteklediği Balkan Devletlerinin ittifak yapip, Osmanlı'ya karşı savaş açacakları ve Arnavutların bu ittifaka katılacağı, ilk saldırının Bulgarlardan geleceğine dair raporlar Kosova Vilayeti tarafından Harbiye ve Dâhiliye Nezaretleri'ne gönderilmiştir: BOA, BEO, 3993/299449; Ayrıca Avusturya'nın Balkan Devletlerini bir araya getirmek için yaptığı girişimler için: BOA, HR. SYS, 217/55-6; BEO, 3997/299737; 4091/306769; Arnavutluk ve Makedonya'daki karışıklıklar, Karadağ'ın Malisörleri (Katolik Arnavutlar) isyana teşvik ettiği ve Bulgaristan'ın askeri hazırlıklarını arttırdığından Rumeli'de asker sayısının artırılması, silah ve mühimmat eksikliklerinin giderilmesi için Harbiye Nezareti tarafından raporlar hazırlanmıştır: BOA, A.MKT.MHM, 608/15; BOA, HR.SYS, 1957/1-20; BOA, BEO, 4073/305464; Avusturya ve Rusya'nın desteklediği Balkan Devletleri'nin ittifak yapip, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açacakları ve Arnavutlar'ın da bu ittifaka katılacağı, ilk saldırının Bulgarlardan geleceği Kosova Valiliği tarafından merkezi hükümete bildirilmiş olsa da buna itibar edilmemiştir. Kosova Valiliği'nden Harbiye ve Hariciye Nezaretleri'ne gönderilen raporda; "Avusturya ve Rusya ile Bulgaristan Hükümetleri beyninde mün'akid ihtilâf-ı hafî neticesi olarak Sırb, Yunan ve Karadağ Hükümetleriyle milletlerinin Balkanlar'da harekât-ı ihtilâl-kârâneye başlayacakları ve buna Arnavud Hristiyanların da iştirâk ve düvel-i mezkûrenin Hükümet-i Osmaniyye'yi tazyike başlamalarını müteâkiben Bulgaristan'ın i'lân-ı harb edeceği Palanka Kaymakamlığı'nın Kosova Vilayeti'nden sureti gönderilen telgrafına atfen Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden bâ-tezkire inbâ ve mezkûr telgrafnamenin sureti leffen savb-ı devletlerine isrâ kılınmış ve kaymakam-ı mümâileyhin istihbaratının ihtiyatla telakkisi lâzım geleceği vilayetin cümle-i iş'ârından olup ma'-haza tahkikat icrâsı muktezi olmuş olmakla, Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne iş'âr olunmuş olduğu beyanıyla tezkire", BOA, BEO, 3993/299499.

² Ağustos 1912'de Sırbistan ve Karadağ'ın seferberlik hazırlığında olduğu ve yakın zamanda savaş açmasının beklendiği Kosova Valiliği tarafından bildirilmiştir: BOA, BEO, 4074/305487; 4074/305540.

durumu izah eden telgraf gönderilmiştir. Telgraf şöyledir³;

Mukaddes vatanımızın taksîmiyle hâkimiyet-i İslâmîyye'nin inkırâzı esâsına müstenid düvel-i mütecâvire ittifâkı ve umûmen seferber haline gelmeleri biz Kosova ahalisini fevka'l-âde düçâr-ı heyecan ve galeyân etti. Yalnız sunûf-ı mükellefe-i askeriye değil, umûm eli silâh tutan muhâzafa-i dîn ve vatan uğrun-da hemen ölmeye hazırdır. Hükümetimizden şiddet-i metânet, cesâret isteriz. Haysiyet-i millîyeye münâfi ufak bir harekete bile tahammül edemeyiz. Bu esâslar üzerine hareket edecek hükümete mal ve canımızla fedâyız. Bi-hakkın galeyân içinde bulunan ahâli-i umûmiyeyi teskîn için tedâbir-i âcileye tevessül buyrulmasını şiddetle intizâr eyleriz.

Üsküp Sancağı'na bağlı Köprülü Kazası'nda düzenlenen miting sonrasında ahali adına belediye Reisi Şakir tarafından İstanbul'a gönderilen telgrafta şu ifadeler yer alıyordu;⁴

Kırk kişi ile Rumeli'ye geçen Osmanlılar, ellerinde büyük ordular var iken, mücâvir hükümetlerin küstahâne tekliflerine mümâşât edemez. Bugün akdedilen mitingde umûm ahâli, milletin şeref ve namûsunu vikâye ve hükümetimizin bir an evvel i'lân-ı harb etmesini istirhâma karar verdiği ma'rûzdur.

Kosova Vilayeti'ne bağlı Taşlıca Sancağı'nda düzenlenen miting sonrasında İstanbul'a gönderilen telgraf ise şöyledir;

Altı yüz seneden beri livâ-yı Osmanîyye altında pâyidâr ve her bir taş ve çemeni âbâ-i ecdâdımızın kanyla mahmûr bulunan mukaddes vatanımızın müdâfaası ve muhâfazası için nakdine-i hayatını istihkâr ve fedaya hasr-ı vücûd etmek şartıyla müftechir bulunan bilâ-tefrik-i cins u mezheb umûm Taşlıcalıların bugün tertîb ve icrâ eyledikleri on bin kişilik mitingde devletimizin dünkü tâbii ve harac-güzârları olan Balkan hükümet-i sagîresinin şu sırada izhâr ettikleri âmâl-i ihtirâsât-ı siyâsiyelerini ve bâ-husûs Bulgarlar'ın Bulgaristan'daki İslâm kardeşlerimizi mecbûr-ı hizmet edecek derecede haklarında revâ gördükleri mu'âmelât-ı insâniyet-şikenâelerini bütün mevcûdiyet ve kemâl-i nefretle protesto edilmiş idüğünü ve vatan-ı azizimizin muhâfazası ve Osmanlı şeref-i millîsinin sıyâneti uğrunda zaten her dakika feda-yı cana hazır bulunan Taşlıca ahâlisinin damarlarındaki kanın son damlasını îsâra ve icâb ederse bir kişi

³ BOA, DH.SYS, 112-1/1-1; Salim Aydın, *Balkanların Acı Yüzü Basın Tarihinde Balkan Savaşları*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 314-316.

⁴ BOA, DH.SYS, 112-1/1-1; *Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, c. I, yayın nu: 127-128, İstanbul 2013; s. 87-89-159-189-211; Sezer Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri Ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s. 112; <http://www.egelisesi.k12.tr/dosyalar/editor/file/ProjeKitabi2013/Lise/100%20YILLIK%20ACI.pdf>

kalıncaya kadar terk-i hayât ederek düşmanlarından bir neferin bile nigehbâni olduğumuz hudûdlarımızdan geçmelerine meydan bırakmamaya ahd u misâk eylediklerini arz ve bu bâbda her emrine muti‘ ve munkad olduğumuz ve sâye-i şefkat ve adâletinde huzûr ve rahatla yaşamakta bulunduğumuz Hükümet-i Osmaniyyemiz’den her fedakârlığı ihbâr etmesini taleb veistirhâm eyleriz”⁵.

Balkan Savaşı, Osmanlı kamuoyunu meşgul ederken Sırbistan’ın Osmanlı Devleti’ne karşı yürüttüğü politikalar kendi halkı tarafından destek görmüştür. Savaş yanlıları kendi aralarında organize olarak gösteriler, yardım kampanyaları düzenlemiştir⁶. *Sırbistan içerisinde bu gelişmeler yaşanırken yurtdışında yaşayan Sırp lar, ülkeleri için her türlü maddî ve manevî yardımı esirgememişlerdir. Kısa bir süre içerisinde Sırp-Amerikan Kızıl Haçı’nın önderliğinde Sırbistan’a yardım ulaştırılması için ABD’de yoğun bir yardım kampanyası başlatılmıştır. Birer karalama kampanyasına dönüşen bu miting ve toplantılarda Türkler’e akıl almaz iftiralar edilmiş, Türklük tahkir edilmiş ve Türk düşmanlığı kışkırtılmaya çalışılmıştır. Sırbistanlı diplomatların yürüttükleri bu düşmanca tutum halk arasında kabul ve tasdik edilmiş, taraftar bulmuştur. Bu kampanyalar, Türkler’le yaptıkları savaşta Sırp askerlerine büyük bir moral, güç ve cesaret vermiştir.*

Sırbistan için düzenlenen yardım kampanyalarına dair haberler ABD’nin önde gelen gazetelerinden *The New York Times*’ta yayımlanmıştır. 20 Ekim 1912 tarihinde New York’taki Amsterdam Opera House’ta olağan üstü bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantının başkanlığını Sırbistan’ın Amerika Birleşik Devletleri’ndeki diplomatik temsilcisi ve aynı zamanda Sırp-Amerikan Kızıl Haçı’nın başkanlığı görevini de yürütmekte olan Prof. Mihailo I. Pupin yapmıştır⁷.

Prof. Pupin, son derece hakaret-âmiz, saldırgan ve nefret dolu bir üslup takınarak yaptığı toplantının açılış konuşmasında Balkan Savaşı’nı Türk zulmüne karşı bir devrim, Avrupa siyasetine karşı bir başkaldırı olarak nitelemiştir. Ayrıca bu savaşın tarihi ve vicdansız düşmanları olan Türkler’e karşı olduğunu açık bir dille ifade etmiştir. Prof. Pupin konuşmasının devamında, yapılan savaş; Hiris-

⁵ BOA, DH.SYS, 112-1/1-1.

⁶ *Sabah*, nr. 8244, 31 Ağustos 1912, s. 1.

⁷ Sırp asıllı ABD’li fizikçi ve mucittir. Uzun erimli telefon konuşmalarını olanaklı kılan hat kurma yöntemini geliştirmiştir. Columbia Üniversitesinde dersler vermekteydi. Balkan Savaşlarının başlamasının ardından Sırbistan Devleti’nin diplomatik temsilcisi olarak atanmıştır. Bu görevi I. Dünya Savaşının sonuna kadar sürmüştür; Bergen Davis, “Biographical Memoir of Michael Idvorsky Pupin 1858-1935”, *National Academy of Sciences of The United States of America*, Biographical Memoirs Volume XIX-Tenth Memoir, Presented to The Academy at The Annual Meeting, 1938, s. 307-323.

tiyanlığın Müslümanlığa, medeniyetin barbarlığa, adaletin tiranlığa, gaddarlığa, zulme karşı olduğunu vurgulamıştır. Yardım gecesinde, Sırp kadınlarını Türklerden, kızlarını Türkler'in haremine girmelerinden, savunmasız Sırp'ların katliam ve yağmadan korunması için *katılımcılardan bağış yapmaları* istenmiştir.

Prof. Pupin, *toplanan yardımların*, kampanya sonunda muhtaç asker ailelerine, *savaş nedeniyle evsiz kalanlara* barınma sağlayacak konut yapımında, cephede *yaralanan askerlerin tedavisinde*, *Balkan Savaşı*'nda kahramanca mücadele ederek *ölenlerin anısına mezarlık yapımına* harcanacağını ifade etmiştir⁸.

Sırp askerlerinin sıkıntılarını en aza indirmek gayesiyle ABD'de başlatılan kapsamlı *yardım kampanyaları* belli başlı Amerikan üniversitelerinden olan Harvard, Wisconsin'de *de etkili olmuştur*. Özellikle bu türden yardım kampanyalarının bir benzeri Yale Üniversitesi'nde başlatılmıştır⁹.

Gayet açık bir şekilde *görüleceği üzere* Balkanlar'da oluşan bu sıkıntılı hava, patlamaya *hazır* bir hale gelmiş, bu saatten sonra da *savaş kaçınılmaz olmuştur*. *Kısa bir süre içerisinde Balkan Devletler'i Osmanlı Devleti'ne karşı arda ardına harp ilan etmiştir*. Sırp Kralı Peter'in savaş ilan bildirisi Sırp halkı için oldukça tahrik edici boyuttadır¹⁰. Bildiri şöyledir:

Sırbistan Krallığı'nın daha çok terakki sağlaması için kutsal savaşa hazırlanmasını emrettim. Yüzyıllar boyu aynı acıyı çektiğimizden hepimizin menfaati aynıdır. Ordum, kurtaracağı yerlerde Hıristiyan Sırp'lar'dan başka, Müslüman Sırp'lar ve Hıristiyan veya Müslüman Arnavutlar da bulacak, sevinçte ve kederde hemen her zaman onlarla ortak olmuştuzdur. Biz hepsine aynı özgürlüğü, aynı kardeşliği ve eşitliği götürüyoruz.

2. Savaşın Başlaması ve Kuzey Makedonya'nın İşgali

Devletin bir taraftan Trablusgarp'ta İtalya ile savaştığı, bir taraftan da Arnavutluk isyanlarının yatışmadığı ve Osmanlı Devleti'nin talimli askerinin ordu dan terhis edildiği sıralarda (30 Eylül 1912) Balkan Devletler'i seferberlik ilan

⁸ Toplantıda Prof. Pupin 10.000 \$ bağış yapmıştır. Toplamda ise 16.000 \$ bağış toplanmıştır. *The New York Times*, Saturday, 23 November 1912; *The New York Times*, Monday, 21 October 1912.

⁹ *The New York Times*, Sunday, 20 October 1912.

¹⁰ Suat Zeyrek, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 338.

etmiştir¹¹.

8 Ekim 1912 tarihinde, Bulgaristan¹², Yunanistan¹³, Karadağ¹⁴ ve Sırbistan tarafından oluşturulan Balkan Birliği üyelerinden Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir¹⁵. Osmanlı Devleti de aynı gün Karadağ'a savaş ilan ederek

¹¹ Ayrıca gerektiği takdirde Anadolu'da gerekli görülen kıtaların da seferber hale getirilmesine karar verilmiştir: BOA, MV, 169/27; 169/33; 227/231; BOA, İ.HB, 123/44; Seferberlik ilanından ötürü askeri ihtiyaçların karşılanması için Rumeli Vilayetleri ile Marmara ve Adalar Denizi limanlarından her türlü yiyecek maddesi ve hayvan yemi ihracatı geçici olarak yasaklanmıştır: BOA, MV, 169/70; 4098/307319; 4090/306726; Fatih Mehmet Sancaktar, "Balkan Savaşları Esnasında Osmanlı Hükümetleri", *100. Yıl Dönümünde Balkan Savaşları ve Edirne (Sempozyum 15 Şubat 2013)*, İstanbul 2013, s. 41; Nilüfer Uğraş, *Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler (İkdam, Tanin, Sabah, Tercüman-ı Hakikat)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 46; Savaş öncesi Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Makedonya, Vardar ve Trakya orduları olmak üzere üç ordusu bulunmaktaydı. Bunlardan Makedonya ve Vardar orduları daha sonra birleştirilerek Batı Ordusunu oluşturmuştur. Osmanlı seferberlik planlarına göre Batı Ordusunun mevcudu 341.000 asker olarak tasarlanmıştır. Ancak düşünüldüğü gibi bir ordu hazırlanamamıştır. Savaş başladığından Osmanlı Batı Ordusunun mevcudu gönüllüler dâhil olmak üzere 175.000 kişiydi; bunlar toplam sayıları 273.000 olan Sırp, Yunan, Karadağ ve Bulgar askerleriyle savaşmak durumunda kalmıştır: Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik? Garbi Rumeli'nin Sûret-i Ziyâ ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, yay. haz. Ahmet Tetik, İstanbul 2012, s. 47; Hikmet Öksüz, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Balkanlarda Yaşamış Olduğu Siyasal Süreç", *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 487; Yüksel Nizamoglu, "Balkan Savaşlarında Harekât Planları", *Balkan Savaşları ve Edirne (Sempozyum 5 Şubat 2013)*, Edirne Kitaplığı, İstanbul 2013, s. 81; Mimoza Jata, *Balkan Savaşlarında İşkodra Vilayeti (1912-1913)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 46. Ayrıca bkz. Ali Fuat Öreç, *Yakınçağ Tarihi Giriş (1789-1918)*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2012.

¹² BOA, HR.SYS, 1967/3; aynı gün Osmanlı Padişahı adına Başkomutan Vekili Nazım Paşa orduya hitaben bir beyanname yayımlamıştır. BOA, HR.SYS, 2077/7-13; Bu beyannamenin ardından Bulgar Kralı Ferdinand da Balkan Harbini "Haç'ın Hilal'e karşı mücadelesi" olarak gösterdiği bir beyanname yayımlamıştır. BOA, HR.SYS, 1962/2; 1965/1.

¹³ Yunanistan, Osmanlı Hükümeti'nin Balkan hükümetlerinin vermiş olduğu notayı cevapsız bırakması, Yunan gemilerine el koyması, sınırda düşmanca hareketlerde bulunması gibi hareketleri gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir: BOA, HR.SYS, 1966/1; 1959/5. 21 Ekim günü Yunanistan Ege Adalarını işgale başlayarak Limni Adası'nı işgal etmiştir: BOA, BEO, 4090/306726-76; Savaş öncesi Osmanlı deniz gücüne nispeten daha üstün duruma getirilmiş olan Yunan donanması, Ege Denizi'nde harekete geçerek 20 Ekim'de Bozcaada'yı, 21 Ekim'de Limni'yi, 30 Ekim'de Taşöz ve Gökçeada'yı, 21 Ekim'de Bozbaba Adası'nı, 1 Kasım'da Semadirek'i, 4 Kasım'da İpsara'yı ve 17 Kasım'da da Ahikerya Adası'nı işgal etmiştir: Ali Fuat Öreç, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006, s. 165.

¹⁴ *The Christian Science Monitor*, Tuesday, 8 October 1912.

¹⁵ Ağustos ayında Karadağ Brana'yı işgal etmiş olmasına rağmen Osmanlı Hükümeti, Avrupa devletleri nezdinde siyasi tedbirler almış ancak savaş açmaktan çekinmiştir: BOA, BEO, no. 4078/305782: Karadağ Hükümeti'nin Osmanlı Hükümeti'ne 8 Ekim 1912 tarihi itibarıyla savaş ilan ettiği haberi ve Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ın da yakında Osmanlı hükümetiyle

Çetine Sefareti maslahatgüzarını İstanbul'a çağırmıştır¹⁶. Kısa bir süre sonra da Sırp hükümeti, Belgrad'daki Osmanlı elçisi Ali Fuat Bey'e ve Rus ve Avrupalı elçilere; Yunan hükümeti de Atina'daki Osmanlı elçisi Muhtar Bey'e ve Rus ve Avusturyalı elçilere benzer notalar vermişlerdir¹⁷. Daha sonra da Hariciye Nezareti özel kalem müdürü Ethem Bey, Avusturya-Macaristan elçiliğine giderek, büyük devletler tarafından Babiâli'ye verilmiş olan notanın cevabını elçi Marki Palvacini'ye teslim etmiştir¹⁸. Balkan elçilerine çekilen telgrafın metni şöyleydi¹⁹:

Osmanlı İmparatorluğu hükümeti, Bulgar (veya Yunan veya Sırp) notasını cevaba lâyük bulmadığı için, ve Bulgaristan (veya Yunanistan veya Sırbistan) büyük devletlerin aracılığını bir yana iterek onlara karşı saygısız davrandığı cihetle, nezdinde elçi olarak tayin edilmiş olduğumuz hükümetle bütün ilişkileri kesmenizi emrederim.

Fotoğraf 1

Sırp Prishtine'de (www.trakynanet.com)

ilişkileri kesip düşmanca bir tavır takınmaları ihtimali üzerine askerî sevkıyat ve hazırlığın hızlandırılıp bir an evvel tamamlanması gerektiği Rumeli vilâyetlerine bildirilmiştir: BOA, BEO, 306985; 4095/307064; 4095/307109.

¹⁶ BOA, DH.SYS, 112-6/4-1.

¹⁷ Ali Fuat Bey ile Mukbil Bey, bu notaları çekinceyle kabul etmişlerdi; çünkü diplomatik teamül gereğince notalar Balkan devletlerinin İstanbul elçileri tarafından Babiâli'ye verilmeliydi. Yalnız Atina'daki Osmanlı elçisi, notayı aldıktan üç saat sonra kabul edemeyeceğini bildirerek notayı geri çevirmiştir. Yunanistan Dışişleri bakanı Koromilas bir kere kabul edilen bir notanın artık reddedilemeyeceğini ileri sürerek notayı tekrar Osmanlı elçiliğine yollamıştır: Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 231.

¹⁸ BOA, İ.HR, 437/110; DH.SYS, 112-9/9-1; A.MKT.MHM, 741/14; Savaş sürecince Bulgar, Sırp ve Karadağlıların Osmanlı topraklarındaki işleri ve menfaatleri Rusya tarafından üstlenilmiştir. BOA, BEO, 4103/307676.

¹⁹ Andonyan, *a.g.e.*, s. 234.

Savaş başladığında Sırlar ve Bulgarlar Makedonya’da, Karadağlılar ve Sırlar Sancak’ta, Bulgar ordularının bir kısmı da Trakya’da konuşlanmıştır. Osmanlı ordusu bu ittifaka karşı dörde bölünmüş ve hazırlıklar tamamlanmıştır. Sırbistan, Osmanlı Devleti’nin Vardar ordusunu yenmeyi planlamıştır. Ana kuvvetleri üç ordu halinde Üsküp’e ilerleyip, bir tümenle bağımsız bir tugay Yeni Pazar Sancağı’nda Karadağlılarla birleşerek harekât düzenleyeceği planlanmıştır. Sırbistan I. Ordusu 19 Ekim günü sınırı geçerek güneye doğru Osmanlı topraklarında ilerlemiştir²⁰ ve 22 Ekim’de Priştine Sırp kuvvetleri tarafından ele geçirilmiştir. Priştine’nin düşmesiyle Üsküp *düşman* istilasına *açık hale gelmiştir*²¹. Priştine’nin işgali sonrasında Sırp kuvvetleri Kral Peter komutasında Kumanova’ya doğru hareket etmiş ve iki ordu burada karşılaşmıştır²².

23-24 Ekim 1912 tarihinde Kumanova’da yapılan bu muharebe Birinci Balkan Savaşı’nın en önemli muharebelerindedir. En kritik savaşlardan birinin verildiği bu savaşta Türk ordusunun mevcudu 65.000²³, Sırp ordusunun mevcudu ise Bulgar askerleriyle beraber 100.000 idi²⁴. Savaşın ilk gününde üstünlük Osmanlı ordusunda iken, savaşın ikinci günü üstünlük Sırp kuvvetlerine geçmiş, Osmanlı Devleti için savaş bozgunla sonuçlanmıştır. Osmanlı ordusu Kumanova’ya doğru çekilmiş ve savaş meydanından ayrılmıştır. Daha sonra da Sırp ordusu Kumanova’ya girmiştir²⁵.

²⁰ *The New York Times*, Sunday, 20 October 1912.

²¹ *Nothingham Evening Post*, Monday, 23 October 1912; BOA, DH.SYS, no. 112-9/9-1.

²² Güney Dinç, *Mehmed Nail Bey’in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, YKY, İstanbul 2008, s. 99.

²³ Makedonya bölgesindeki Osmanlı kuvvetlerinin miktarı 200.000 asker ve 200 sahra topu idi: *Yorkshire Post and Leeds Intelligence*, Friday, 1 November 1912.

²⁴ İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988, s. 96; İngiliz gazetelerine göre ise Kumanova’da 80.000 Türk askeri ve 60.000 Sırp askeri bulunmaktaydı: *Nothingham Evening Post*, Wednesday, 30 October 1912; Sırp kaynaklarına göre Kumanova cephesinde 110 bin Sırp askerine karşı 49 bin Türk askeri savaş halindeydi: Muzaffer Tufan, “Sırp Kaynaklarına Göre I. Balkan Savaşı”, *90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri*, Lüleburgaz 2002, s. 41.

²⁵ Kumanova Savaşı esnasında iki taraftan da ağır kayıplar verilmiştir. Sırp kaynaklarına göre Türk tarafı 5.000 ölü ve yaralı verirken Sırların kayıpları ise 2.000 ölü ve 900 yaralıdır: *Yorkshire Post and Leeds Intelligence*, Monday, 28 October 1912; *Western Daily Press*, Monday, 28 October 1912; <http://www.bagcilar.bel.tr/Files/eKitap/Sempozyum/balkansemp2012/balkansemp2012/assets/seo/page68.html>.

Fotoğraf 2

Sırp lar Kumanova'da (<http://www.trakyanet.com/rumeli/haberler/duyurular/146-rumeli.html?start=49>)

Kumanova'daki Osmanlı ordusunun kumandanı Zeki Paşa *Başlangıçta Türk ordusu Sırp ları mağlup etmişti* diye belirttikten sonra şu tabloyu ortaya koymaktadır:

23-24 Ekim gecesi Manastır ve Üsküp adlı tümenler düşman karşısında buldukları hattı terk ederek geceleme için Kumanova'ya çekilmişler. Tümen kumandanları bu halden ancak sabaha karşı haberdar olabilmişlerdir. Yağmur altında kalan askerin subayları hattın gerilerinden köylere yerleşip istirahata koyulmuşlardır. Zannedersem o akşam eratin tayını da verilmemiştir²⁶.

²⁶ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994, VI, s. 8; Taha Akyol, *Rumeli'ye Elveda 100. Yılında Balkan Bozgunu*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 121.

Fotoğraf 3

Kumanova'da Sırp Tarafından Ele Geçirilen Türk Silahları (www.srpskikod.org)

Kumanova Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından Osmanlı ordusu geri çekilmiştir. Osmanlı ordusunun bir kısmı Üsküp'e doğru çekilmiş, diğer bir kısmı da İştib ve Köprülü'ye doğru hareket etmiştir. Sonuçta Osmanlı ordusu Üsküp'ü savunamamış ve Üsküp'ü boşaltmak zorunda kalmıştır. 26 Ekim'de Üsküp'te kalmış olan iki süvari, bir dağ topu bataryası, 1.000 sandık piyade ve 224 sandık topçu cephanesinin, demir yoluyla Selanik üzerinden Manastır'a gönderilmiştir²⁷. Beş obüs bataryasının istasyona sevki sırasında ise birkaç tüfek patlayınca *Düşman geliyor!* denilerek, toplar yol üstünde bırakılmış, subaylar ve askerler atlara

²⁷ *Savaşın ağır bir şekilde kaybedilmesi ile Osmanlı Ordusuna bir anda panik havası hakim olmuştur. Panikle Üsküp ve Manastır'a doğru kaçan askerlerin tren istasyonundaki durumunu görgü tanıkları şöyle anlatmaktadır: "Kumanova savaşının kaybedilmesinin ardından kaçan askerler yaralıları zorla trenden çıkarıp onların yerlerine kendileri giriyorlardı. Zavallılar ayaklar altında kalıyorlar eziliyorlardı. Feryatlarını dinleyen bile yoktu. Ve hiç kimse hareket etmiyordu. Katarları düzene koyarak yola çıkaracak kimse yoktu. Tarifi imkânsız bir velvele içinde, kadın çocukları çiğneyerek, yanlarında bulunan bütün eşyaları, silah cephane, yiyecek ve elbiseleri Kumanova-Üsküp yoluna saçsa kaçıyorlardı. Türk askerleri neredeyse hiçbir yerde Sırp kuvvetlerine karşı direniş göstermemiş ve silahlarını bırakıp kaçmıştır. Müslüman ahali askerlerin arkalarına bile bakmadan kaçmalarına dayanamamış ve İştibliler hiçbir direniş göstermeden silahlarını bırakıp kaçan Osmanlı askerlerinin yüzlercesini öldürmüş ve yaralamışlardır", Yorkshire Post and Leeds Intelligencer, Friday, 1 November 1912; Sırp ordusunun ilerleyişi durdurulamamıştır. 25 Ekim günü Vulçitrin, Sırp tarafında işgal edilmiştir: Manchester Courier and Lancashire General Advertiser, Saturday, 26 October 1912; <http://www.kurtulussavasi.gen.tr/1.-balkan-savasi.html>; <http://ufukderneği.org/v2/index.php/yazarlar/alpay-igci/149-neler-yaadk-balkanmzda>*

binerek Kalkandelen tarafına kaçıtır²⁸.

Üsküp halkının şehir civarında muharebe edilmemesi konusunda ısrarcı olmaları üzerine konsoloslar aracılığıyla Sırp kuvvetleri şehre davet edilmiştir²⁹. 26 Ekim akşamı saat 06.00’da Kumanova’dan gelen Prens Aleksandr komutasındaki Sırp kuvvetleri hiçbir direnişle karşılaşmadan, tek kurşun atmadan, törenle, Sırp bayraklarıyla ve marşlar eşliğinde *muzaffer bir edayla* Üsküp’e girmiştir³⁰. Sırp askerinin şehre girişini halk coşkuyla karşılamıştır³¹. Üsküp Şehri, Sırp bayraklarıyla donatılmıştır. Sırların şehre girdikten sonra ilk yaptıkları şey şehrin adını *Scopje* olarak değiştirmek olmuştur³².

²⁸ Silahlar depolardan gerekli yerlere sevk edilememiştir. Bundan dolayı açıklıklar yaşanmıştır. Bunun sebebi açıktır. İstasyon memurlarının büyük bir kısmı Rum ve Bulgar’dır. Kumanova Muharebesinde Osmanlı ordusunda savaşa iştirak eden askerinin %25’i gayr-i müslimdir. Ermeni, Sırp, Bulgar ve Katolik Arnavutlar’dan oluşmaktaydı. Bununla beraber ekserisi Anadolu’dan ve adalardan gelen Rum askerlerinden endişe edilmiyordu. Balkanlar’da muhtelif azınlığa mensup çocukların gözü açık ve zeki olmalarından dolayı Türk komutanları onları çoğunlukla topçuluğa ait hizmetlerde kullanmışlardı. Bu güvenme olayı savaşın kaderi açısından çok pahalıya mal olmuştur. Türk ordusu düşmanla karşı karşıya geldiğinde Hıristiyan efrat buldukları yerleri terk ederek karşı tarafa geçmek için firar etmişlerdi. Topçu sınıfı içinde bulunan Hıristiyan efradın karşı tarafa atış yapmak istememeleri Osmanlı topçu atışının tesirsiz kalmasına neden olmuştur. Bir yandan firarlar bir yandan da ordunun etkisiz kalması büyük kargaşalık doğurmuştur: Zeyrek, *a.g.t.*, s. 342.

²⁹ Çakmak, *a.g.e.*, s. 204, 209, 212, 221, 236; Sırp ordusunun Üsküp’e ilerleyişinin duyulması ile şehirdeki Türk memurlar ve polisler şehirden kaçıtır. Şehirde güvenlik güçlerinin yokluğundan istifade eden Arnavut başıbozuklar Hıristiyanların dükkân ve evlerini yağmalamıştır: *Dundee Courier*, Tuesday, 29 October 1912; *Nothingham Evening Post*, Monday, 28 October 1912.

³⁰ Türkler şehri saat 3’te tahliye etmiştir. Gazete haberine göre “Mohammedans” olarak ifade edilen Müslümanların şehirden panikle kaçtığı yazılmaktadır. Sırp Prensini karşılamak için Rus, İngiliz, Fransız ve Avusturya-Macaristan konsolosları şehrin girişinde hazır bulunmuştur. Sırp ordusunun komuta merkezi işgalin ardından Üsküp’e nakledilmiştir: *Exeter and Plymouth Gazette*, Monday, 28 October 1912; *Sheffield Evening Telegraph*, Thursday, 23 January 1913; *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, Monday, 28 October 1912; *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, Wednesday, 30 October 1912; *Dundee Evening Telegraph*, Thursday, 31 November 1912; *Dundee Courier*, Wednesday, 30 October 1912; *Leeds Mercury*, Thursday, 31 November 1912; *Western Times*, Wednesday, 30 October 1912; *Sheffield Evening Telegraph*, Monday, 28 October 1912; *Dundee Evening Telegraph*, Monday, 28 October 1912.

³¹ *Derby Daily Telegraph*, Monday, 28 October 1912; Akyol, *a.g.e.*, s. 35-58.

³² *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, Saturday, 9 November 1912; *The Christian Science Monitor*, Wednesday, 20 November 1912.

Fotoğraf 4

Üsküp Tren Garındaki Tabelanın Değiştirilmesi (<http://www.delcampe.net/>)

Sırp ordusu şehre girmesinin ardından derhal sıkıyönetim ilan edilmiş³³, herhangi bir direnişe mahal verilmemesi için sert tedbirler alınmıştır³⁴. Üsküp'ün zaptıyla çok miktar ve çeşitte *silah*, mühimmat *ganimet olarak* alınmıştır. Kumanova ve Üsküp'te alınan 80 toptan başka, 6 mitralyöz, 30.000 mavzer, 300 vagon, lokomotifler ve yeni yapılmış kışlalarda depo edilmiş çok miktarda askeri üniforma ile Kratova'da da 135 sahra topu ele geçirilmiştir³⁵.

³³ Kosova Vilayet merkezinin kaybedilmesi ile Kosova Valisi de trenle Selanik'e kaçmıştır. Kısa süre sonra da Kosova Valisi İstanbul'a vapurla hareket etmiştir: BOA, DH.SYS, no. 112-9/9-2; Şehrin düşmesinin ardından görevden alınan ilk Osmanlı memuru Belediye Başkanı Reşat Bey olmuştur. Bir hafta sonra Belgrad'dan Üsküp'e gelen yüz elli Sırp memuru belediye yönetimini yeniden teşkilatlandırdı ve şehir normale döndü, güven ve sükûnet kuruldu. Şehirdeki diğer memurların maaşlarının Bank-ı Osmani vasıtasıyla ödenmesi talebi Üsküp'teki İngiltere Konsolosluğu aracılığıyla İstanbul'a bildirilmiştir. İşgal sonrasında İstanbul'a gelen memurlar başka yerlere tayin edilmiştir. Mesela Üsküp polis memuru İdris bin İsmail, Musul'a tayin edilmiştir: BOA, DH.EUM.MH., 249/12; BEO, 4135/310091; MV, 172/40.

³⁴ İşgalin ardından Sırp Kralı Peter, Üsküp'te on binlerce ilan dağıttırmıştır. Sırpça, Türkçe, Rumca, Bulgarca yazılan ilanlarda Sırbistan'ın bölgeye özgürlük getireceği, esir olan Türk ve Arnavutlar'ın serbest bırakılarak evlerine dönebilecekleri ifade edilmekteydi: *Sheffield Evening Telegraph*, Monday, 28 October 1912; *Nottingham Evening Post*, Monday, 28 October 1912.

³⁵ Sırp tarafından ele geçirilen silahlar ya belli bir miktar karşılığında satılmakta ya da takas aracı olarak kullanılmaktaydı. Sırp kuvvetlerince işgal edilen Prizren'de tüfekler 5 Frank karşılığında el değiştirmekteydi. Bir miktar kahve, şeker ya da ekmelekle de silahlar takas ediliyordu. Tüfekler,

Üsküp'ün Sırp lar tarafından ele geçirilmesi yabancı basında yer almıştır. Gazeteler *Üsküp Düşti*³⁶, *Sırp lar Üsküp'te*³⁷, *Sırp lar Üsküp'ü Aldı*³⁸, *Zaferden Zafer*³⁹, *Türkler için Çok Hızlı*⁴⁰, *Üsküp'ün İşgali*⁴¹, *Kansız Zafer*⁴², *Sırp Başarıları*⁴³, *Müttefiklerin Zaferleri*⁴⁴, *Sırp Ordusunun Başarısı*⁴⁵ gibi başlıklarla Üsküp'ün Sırp ordusunca işgal edilmesini okurlarına duyurmuştur⁴⁶.

Üsküp'ün alınması Sırbistan'da ilgiyle ve heyecanla karşılanmış, ülkenin dört bir yanında *coşkuyla* kutlanmıştır⁴⁷. Başkent Belgrad süslenmiş ve Kral Peter'in katılacağı zafer kutlamaları için hazırlanmıştır⁴⁸. Belgrad'da gerçekleştirilen ve sevinç *gösterilerine* sahne olan kutlamalara çok sayıda vatandaş *katılmış*, ellerde *bayrak*, *dillerde* zafer şarkıları ile Üsküp'ün ele geçirilmesi günlerce kutlanmıştır⁴⁹. Üsküp'ün zaptı yalnız Sırbistan'da değil, tüm Slav âleminde de *aynı heyecan*, sevinç ve milli duygular yaşanmıştır⁵⁰.

genellikle Katolik Romanlar tarafından alınmaktaydı. Sırbistan Ticaret Bakanlığı Osmanlı Devleti'nden işgal edilen bölgeler için pul bastırmıştır. Basılan pullarda Sırp hâkimiyetine giren belli başlı şehirler belirtilecektir: *Dundee Courier*, Friday, 6 December 1912; *Gloucester Citizen*, Monday, 18 November 1912; *The New York Times*, Tuesday, 5 November 1912.

³⁶ *Nothingham Evening Post*, Monday, 28 October 1912.

³⁷ *Portsmouth Evening News*, Monday, 28 October 1912.

³⁸ *Leeds Mercury*, Monday, 28 October 1912.

³⁹ *Aberdeen Journal*, Monday, 28 October 1912.

⁴⁰ *Nothingham Evening Post*, Monday, 29 October 1912.

⁴¹ *Gloucester Citizen*, Monday, 28 October 1912.

⁴² *Dundee Courier*, Monday, 28 October 1912.

⁴³ *Western Times*, Monday, 28 October 1912.

⁴⁴ *Sheffield Evening Telegraph*, Monday, 28 October 1912.

⁴⁵ *Exeter and Plymouth Gazette*, Monday, 28 October 1912.

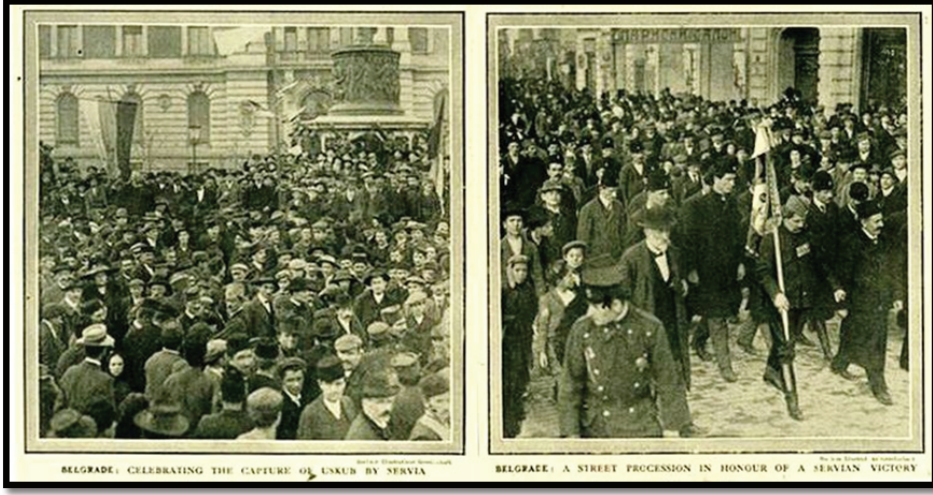
⁴⁶ İşgalin ardından Arnavutlar arasında kendilerinin sağ bırakılmayacağı korkusu hâkimdi. Üsküp İngiliz Konsolosu şehrin yağmalanması sırasında yirmi saat boyunca evinin mahzeninde Arnavutları saklamıştır. Bu arada Üsküp'teki bazı Türk memurlar postanedeki bir miktar parayı alıp kaçmışlardır. Yapılan aramaya rağmen memur ve para bulunamamıştır: *Dundee Courier*, Thursday, 14 November 1912; *The Cheltenham Looker-On*, Saturday, 30 November 1912.

⁴⁷ *The Christian Science Monitor*, Tuesday, 12 November 1912.

⁴⁸ *Dundee Courier*, Monday, 28 October 1912.

⁴⁹ *The New York Times*, Monday, 28 October 1912.

⁵⁰ *Dundee Evening Telegraph*, Tuesday, 29 October 1912; *Gloucester Citizen*, Tuesday, 29 October 1912; *Lincolnshire Echo*, Tuesday, 29 October 1912; *Sheffield Evening Telegraph*, Monday, 28 October 1912; <http://othomaneimperial.blogspot.com.tr/>; https://tr.wikipedia.org/wiki/Kumanova_Muharebesi

Fotoğraf 5

Üsküp'ün İşgali Belgrad'da Kutlanırken (<https://www.pinterest.com/>)

İşgalin tamamlanıp şehirde sükûnetin sağlanması sonrasında Sırp Kralı Peter Üsküp'e gelmiştir⁵¹. Kralı, Prens George, General Putnik ve askeri yetkililer karşılamıştır⁵². *Karşılama* töreninde yabancı konsoloslar, Üsküp belediye meclisi üyeleri, Türk ulema ve Yahudi haham da tren istasyonunda hazır bulunmuştur⁵³. Kral Peter merasimle eski Sırbistan'ın başkentine girdiğinde eski belediye başkanı Reşat Bey heyecanlı bir hitabede bulunarak şunları söylemiştir:

Majeste, talih Osmanlılar'dan yüz çevirdi. Beş yüz yıl evvel kılıçla zapt edilmiş olan yerler majestemiz tarafından kılıçla geri alındı. İslam halkı adına majesteni selamlar, hoş geldiniz derim. Ve yine efendimize karşı itaatkâr olacağımızı temin ederim.

⁵¹ *Gloucester Citizen*, Monday, 4 November 1912; Kral Peter 23 Kasım Cumartesi günü Belgrad'a geri gitmiştir. Kralın gelişi için büyük bir karşılama töreni düzenlenmiştir. Kabine üyeleri, diplomatik temsilciler ve kalabalık bir halk topluluğu Belgrad tren istasyonuna akın etmiştir. Kralın gelmesinin ardından vali kazanılan zafer için Kral Peter'i tebrik etmiştir. Karşılama sonrasında toplu olarak kiliseye gidilmiştir. Buradan da saraya geçilmiştir. Gecede şehir ışıklandırılmıştır: *Lincolnshire Echo*, Friday, 22 November 1912; *Derby Daily Telegraph*, Kralın Üsküp'e gelmesinin ardından Sırbistan Başbakanı da Üsküp'e gitmiştir: *Sheffield Evening Telegraph*, Friday, 22 November 1912; Tuesday, 12 November 1912.

⁵² *The New York Times*, Monday, 4 November 1912; Seyahat esnasında Kral Peter hastalanmıştır: *The New York Times*, Wednesday, 20 November 1912.

⁵³ *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, Saturday, 9 November 1912; https://tr.wikipedia.org/wiki/Pirlepe_Muharebesi; https://tr.wikipedia.org/wiki/Birinci_Balkan_Sava%C5%9F%C4%B1; https://tr.wikipedia.org/wiki/Manast%C4%B1r_Muharebesi.

Kral Peter ise;

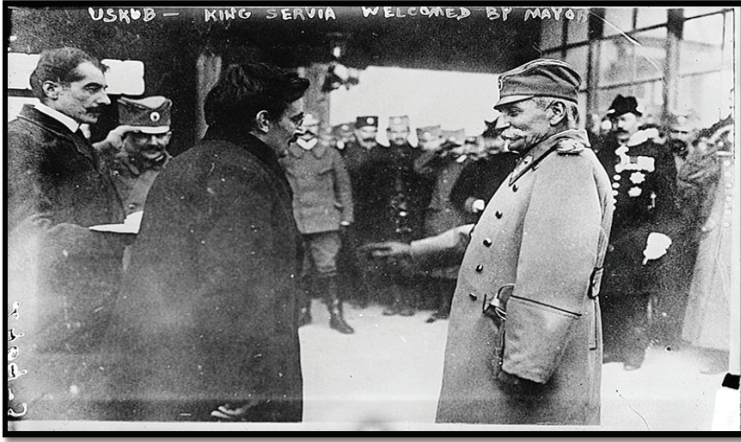
Yönetimim altında, Sırp halkı gibi Türk sakinler de hür yaşayacak, gelişip ilerleyeceklerdir.

Konuşmaların ardından Sırp metropolitinin daveti üzerine hep beraber tarihi kiliseye gidilmiş ve Tanrıya ihsan eylediği zafer için şükredilmiştir⁵⁴.

Fotoğraf 6

Üsküp Belediye Başkanı Üsküp'te Sırp Kralını Ağrlarken 1912 (<http://www.delcampe.net/>)

Kumanova Savaşı'nın ardından Sırp ordusunun ilerleyişi devam etmiştir. Üsküp'ün düşmesinden bir kaç gün sonra Kalkandelen/Tetova Sırp birliklerince her hangi bir direnişle karşılaşmadan işgal edilmiştir⁵⁵. Sırp ordusunun bir sonraki hedefi ise Batı Makedonya'nın ortalarında yer alan ve ağırlıklı olarak Müslüman Arnavutların yaşadığı Gostivar'dır⁵⁶. Burada da Sırp kuvvetlerine karşı her hangi bir direniş gösterilememiş ve işgal kısa bir sürede tamamlanmıştır⁵⁷.

Fotoğraf 6

Üsküp Belediye Başkanı Üsküp'te Sırp Kralını Ağrlarken 1912
(<http://www.delcampe.net/>)

⁵⁴ *Aberdeen Journal*, Monday, 4 November 1912; Andonyan, *a.g.e.*, s. 337.

⁵⁵ *Nottingham Evening Post*, Saturday, 2 November 1912; *Gloucester Citizen*, Saturday, 2 November 1912; *Western Times*, Monday, 4 November 1912; *Leeds Mercury*, Thursday, 21 November 1912.

⁵⁶ *Portsmouth Evening News*, Monday, 4 November 1912.

⁵⁷ *Dundee Courier*, Monday, 4 November 1912.

Fotoğraf 7

Sırp Birlikleri Tetova'ya Girerken (<https://www.pinterest.com/>)

Güney Makedonya'ya doğru ilerleyişini sürdüren Sırp kuvvetleri Pirlepe-Manastır yolundaki Osmanlı mevzilerine saldırmıştır. Buradaki çatışmalar sonunda Sırp, Osmanlı kuvvetlerini mağlup etmiş ve Manastır yolu Sırlara açılmıştır. Yabancı kaynaklara göre, Sırp ordusu ile yapılan Pirlepe Muharebesinde Sırp kayıpları 2.500 kişi iken, Türk tarafının kaybı ise 6.000 kişiyi bulmuştur⁵⁸. Vardar ordusu Manastır ve çevresinde tekrar toplanmaya çalışmıştır. Priştine'den gelen tugay ile güçlendirilmiş olan Sırp ordusu, Osmanlı ordusunu Manastır'a doğru takip etmiştir⁵⁹. Manastır'a doğru çekilen Vardar ordusunun bakiyeleri burada Sırp'larla son bir muharebe daha vermiştir. Manastır'daki Türk kuvveti 45.000 asker ve 40 sahra topu iken, Sırp kuvvetlerinin mevcudu 100.000 asker ve 200 sahra topundan oluşmaktaydı⁶⁰. Asker sayısı ve savunulacak son nokta olması hasebiyle Manastır'da Türk askerinin büyük bir direniş göstereceği düşünülürken⁶¹, burada da Osmanlı birlikleri ağır bir mağlubiyet almış, savaş kaybedilmiş

⁵⁸ *Portsmouth Evening News*, Saturday, 9 November 1912; *Western Times*, Monday, 11 November 1912; *Aberdeen Journal*, Monday, 11 November 1912; *Nottingham Evening Post*, Saturday, 9 November 1912; *Dundee Courier*, Monday, 11 November 1912.

⁵⁹ *The New York Times*, Tuesday, 5 November 1912.

⁶⁰ *The New York Times*, Monday, 18 November 1912; *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*, Monday, 18 November 1912.

⁶¹ *Lincolnshire Echo*, Thursday, 14 November 1912; *Nottingham Evening Post*, Thursday, 14 November 1912; *Hull Daily Mail*, Friday, 15 November 1912; *Derby Daily Telegraph*, Thursday,

ve Osmanlı ordusu güney batı istikametinde geri çekilmiştir. 19 Kasım sabahı Sırp kuvvetleri Manastır'a girmiştir⁶². Manastır'ın kaybı, Makedonya'nın kaybı ve kaderinde etkili olmuştur⁶³. 18 Kasım'da Sırp ve Karadağ kuvvetleri Leş'i, üç gün sonra da Resne'yi almıştır. 20 Kasım 1912'de de Florina, 22 Kasım'da da Ohri'nin Sırp'ların ele geçirmesiyle birlikte Makedonya'daki 500 yıllık Osmanlı hâkimiyeti de sona ermiştir⁶⁴.

Fotoğraf 8

Türk Esirleri Belgrad'da (Das interessante Blatt, 21 November 1912)

Balkan Savaşı için Sırbistan Devleti seferber etmiş olduğu 200.000 asker için toplam 4.700.000 £ masraf yapmıştır. Osmanlı Devleti ise seferber etmiş olduğu 400.000 asker için toplam 12.800.000£ masraf yapmıştır. Aşağıdaki tabloda Balkan devletlerinin I. Balkan Savaşı için yapmış oldukları masraflar ve seferber etmiş oldukları askerlerin ortalama savaşmış olduğu gün ayrıntılı olarak gösterilmiştir⁶⁵.

14 November 1912; *Gloucester Citizen*, Thursday, 14 November 1912; Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, Routledge, London 2000, s. 50-55.

⁶² Manastır'daki savaşta Türk ordusunun kayıpları 20.000'i bulmuştur: *Nottingham Evening Post*, Thursday, 21 November 1912.

⁶³ *The Christian Science Monitor*, Tuesday, 19 November 1912.

⁶⁴ Zeyrek, a.g.t., s. 353.

⁶⁵ *Aberdeen Journal*, Monday, 23 December 1912.

Balkan Savaşı için Yapılan Masraf			
Ülke	Asker	S a v a ş t ı ğ ı Ortalama Gün Sayısı	Masraf -Pound-
Bulgaristan	300.000	47	7.050.000
Sırbistan	200.000	47	4.700.000
Yunanistan	150.000	64	4.800.000
Karadağ	40.000	56	1.120.000
Osmanlı	400.000	64	12.800.000
Toplam	1.090.000	-	30.470.000

3. İşgal Sonrası Kuzey Makedonya'da Sırlar Tarafından Yapılan Katliamlar

Daha önce de ifade edildiği gibi Üsküp'ün işgali sonrasında Sırp Kralının Müslümanları teskin etmeye yönelik açıklamalar yapmıştı. Fakat açıklamaların aksine⁶⁶ işgal edilen yerlerde savunmasız Müslümanlar kadın, çocuk demeden acımasızca katledilmiştir⁶⁷. Aram Andonyan bu durumu şöyle anlatmaktadır⁶⁸;

Kadınlar ve çok sayıda yalınayak çocuklar galiplerin boyunduruğuna girmemek için bu hazin kervanlara katılıp, Selanik'e doğru inmeye başladılar. Çokları Sırp komitacıları ve hatta Arnavutlar tarafından yolda soyuldular. Uğradıkları felaket soyulmakla bitmedi. Birçok göçmen katledildi. Kadın ve kızlar kaçırıldı, tecavüze uğradı. Hatta küçük çocuklar boğazlandı... Göçmenlere korkunç bir vicdansızlık ve merhametsizlikle davrandılar. Bütün Makedonya'da acımasız katliamlara giriştiler.

Savaştan sonra Sırların Kumanova, Üsküp ve civar köylerde silahsız Müslüman halka uyguladıkları vahşet, Bulgarların ele geçirdikleri yerlerdeki acımasızlıklardan geri kalmamıştır. *Arnavut köylerinin tümü yangın yerine dönmüştür. Gece bastırınca komitacılar Üsküp'te Arnavutlar'ın ve Türkler'in evlerine zorla girip ne bulursa yağmalıyor, insanları öldürüyor ve kadınlara tecavüz edi-*

⁶⁶ *Sheffield Evening Telegraph*, Monday, 28 October 1912; *Nothingham Evening Post*, Monday, 28 October 1912.

⁶⁷ *Dundee Courier*, Monday, 25 November 1912; *North Devon Journal*, Thursday, 21 November 1912.

⁶⁸ Andonyan, *a.g.e.*, s. 337; Akyol, *a.g.e.*, s. 55.

yorlar... Vardar üzerindeki köprüünün altı kafaları kesilmiş Arnavutların cesetleriyle doluydu.

Göç etmekle yaşamlarını kurtarmayı düşünen göçmen kafileleri, Türkler'in elindeki topraklara ulaşabilmek için olanca güçleriyle çamur içindeki yollarda yürüyorlardı. Öküz ve mandalar arabaları çekiyordu. Üzerlerine birer bez parçası gerilen arabaların her birinde 2-3 aile barınıyordu. Kadınlar ağlıyor, çocuklar bağıryorlardı. Köpekler de kuyruklarını bacalarının arasına sıkıştırmış, dilleri dışarıya çıkmış olduğu halde kafilelerin arasında dolaşıyorlardı. Siyah giysiler içindeki kadınlar, eteklerini yukarıya kaldırmışlar dizlerine kadar çamur içinde yürüyorlardı. Kiminin omuzlarında birer çocuk bulunuyordu. Bazılarında çocuklar, birer örtüyle bellerine bağlanmıştı. Yürürken aşağı düşecek olurlarsa askerlerin arkalarındaki torbaları düzelttikleri gibi bir hareket yaparak, onları yerleştiriyorlardı. Erkekler tekerleklere yüklenerek arabaları çeken hayvanlara yardım ediyorlardı⁶⁹.

İşgal sonrasında Sırp orduları ve çeteleri Kuzey Makedonya'daki Müslüman köylerini ve küçük kasabalarını talan etmiş ve yakıp yıkmıştır. Sırp işgali ile özellikler Avusturya-Macaristan uyruklu gazetecilerin katliamın yaşandığı yerlere gitmesinin ardından katliama dair elde edilen bilgiler, yabancı basında geniş yer bulmuştur. Bölgede yaşanan olaylar dış basında vahşet, katliam ve barbarlık olarak nitelendirilmiştir. Peki burada yaşananların ardından Amerika'daki hangi gazete ne yazdı? Gazeteler hangi manşetleri attı? Gazetelere yansıyan haberlerden bazıları şöyledir;

31 Aralık 1912 tarihli *The New York Times* gazetesindeki haberde Sırp ordusunun yapmış olduğu katliamlar gözler önüne serilmiştir. Haberin devamında Sırp'ların Türkler'e karşı yapmış olduğu katliamlar şöyle anlatılmıştır:

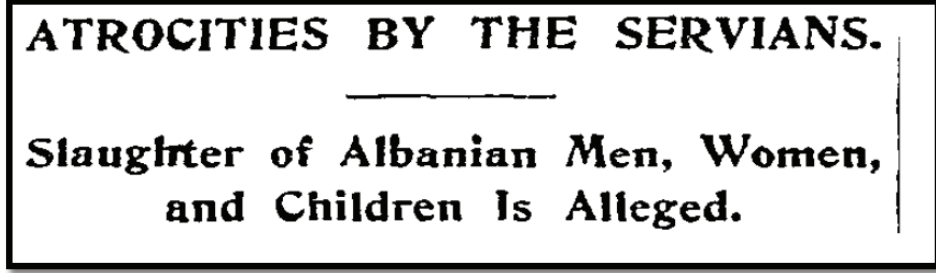
Sırp ordusu kadın, çocuk, yaşlı demeden Müslümanları haince öldürüyor. Zafer sarhoşu olan Sırp subayları Müslüman Arnavutlar'ı yok etmek istiyor... Üsküp'ü ele geçiren Sırp askerleri Kumanova ve Üsküp'te 3.000 kişiyi öldürdü. Müslüman ahalinin evlerinde aramalar yapıldı. Evlerinde silah bulunduran Müslümanlar Sırp'lar tarafından ya vurularak ya da asılarak idam edildi. Prizren-İpek yolu üzerinde darağaçlarında asılmış Arnavut cesetlerine rastlamak mümkün.

Sırp General Zivkovitch kendisine karşı geldiklerinden dolayı 950 Arna-

⁶⁹ Georges Remond, *Mağluplarla Beraber*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 29; <http://atif.sobiad.com/sobiadfiles/sobiadarsiv2/History/Dergi/1039.pdf>; <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=381724&/Ege-Adalar%C4%B1nda-Osmanl%C4%B1-Hakimiyeti-/-Do%C3%A7.A7.Dr.Yasemin-Demircan->

vut ve Türk'ü öldürdü. Kratova yakınlarında General Stefanovitch yüzlerce kişiyi sıraya dizip makineli tüfekle taramaktan kendini alamadı⁷⁰. Yapılan katliamın ardından General Stefanovitch "Bunların kökünü kazımalıyız!" dedi...

Yapılan zulümlerden savunmasız Arnavut kadın ve çocuklar da nasibini almış ve acımasızca öldürülmüştür. İngiliz gazetesi *Dundee Courier* 22 Kasım 1912 tarihli sayısında burada yaşananları *Korkunç Sırp Barbarlığı* olarak nitelemiştir⁷¹. Bu katliamı *The New York Times* ise *Sırp Vahşeti* olarak okuyucularına duyurmuştur. Böylece Sırp gaddarlığı dünya kamu oyuna duyurulmaya çalışılmış ve Müslümanlara uygulanan vahşete tüm dünya tanıklık etmiştir.

Haber 1

The New York Times Gazetesi'nin Sırp Vahşeti Haberi
(*The New York Times*, Friday, 22 November 1913)

Sırp generallerinin katliamları bununla da sınırlı kalmamıştır. Bölgeden gelen katliam haberlerine bir de esirlere yapılan korkunç muameleler eklenmiştir⁷². *The New York Times* 22 Kasım tarihindeki sayısında Sırp zulmüne geniş yer verdi ve katliamlarla ilgili kan dondurucu iddialar ortaya attı. Haber şöyledir;

Üsküp, Kumanova ve Manastır'da esir alınan Türk askerlerinin bir kısmı hemen hunharca katledildi ve cesetleri Vardar Nehri'ne atıldı. Esirlerin diğer bir kısmı da ölülerle beraber diri diri gömüldü⁷³.

Balkan Savaşları ve sonrasındaki Sırp zulmünün sistematik bir hale gelişini

⁷⁰ *The New York Times*, Tuesday, 31 December 1912.

⁷¹ *Dundee Courier*, Friday, 22 November 1912.

⁷² Yüzbaşı Selanikli Bahri, *Balkan Savaşından Sırp Ordusu ve Batı Ordusu*, çev. Mustafa Tokar, Alfa Yayınları, İstanbul 2012, s. 79-99; Ayrıca Sırbistan'daki Osmanlı esirleri için bkz. BOA, HR.SYS, 2078/8_15; 1991/5_9.

⁷³ *The New York Times*, Friday, 22 November 1912; *Exeter and Plymouth Gazette*, Saturday, 11 January 1913.

yakından izleyen bir Rus gazetecisi olan Leon Troçki, harp esnasında gazetesine gönderdiği haber ve değerlendirme yazılarından oluşan kitabında mezalimi ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Sırp Kralı Peter, Kumanova'ya giderken yolda rastladığı bir grup Arnavut esiri gördüğünde arabasında ayağa kalkarak şöyle demiştir:

Bu adamlar benim ne işime yarar? Öldürsünler, yalnız kurşunlanarak değil; o, cephane israfı olur; değneklerle dövülerek...⁷⁴

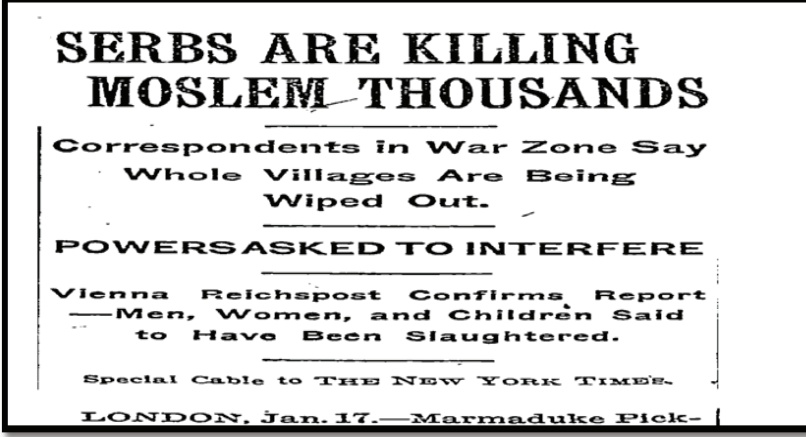
18 Ocak 1913 tarihinde, *The New York Times* gazetesinin manşetine taşıdığı haber ise *tüylər ürperticiydi; Sırlar On binlerce Müslüman'ı Öldürdü!* böyle bir haberin *gazetenin manşetinden* bu şekilde sunulması *dikkat çekicidir*. Haber ise şöyledir;

Üsküp Kalesi'nin arkasındaki kayalık bölgede 100'den fazla Arnavut cesedi bulundu. Vistala Voda Geçidinde 80 cesedin olduğu haber verildi. Üsküp hastanesinde tedavi edilen 132 Arnavut'tan 100'ü açlıktan öldü. Sırp askerleri Vardar Nehri üzerindeki köprüden geçen savunmasız Arnavutlar'ı öldürdü.

Gazetede çıkan bir diğer haberde ise *adının açıklanmasını istemeyen bir Sırp askerinin yaşadıkları* şöyle aktarılmıştır;

Kumanova'da Arnavut köylerine baskın düzenledik. Baskın nedeniyle halk telaşa kapıldı. Kaçmaya fırsat bulamayanlar evlerinin tavan aralarına saklandı. Biz de evleri ateşe verdik. Evlerde mahsur kalan Müslümanlar kendilerine merhamet etmemiz için bize yalvardı. Buna rağmen kapıları onların üzerlerine kapatarak diri diri yanmalarına izin verdik...

⁷⁴ Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihî Göç*, İz Yayınları, İstanbul 2012, s. 91.

Haber 2

The New York Times Gazetesi'nin *Sırp lar On Birlerce Müslümanı Öldürdü* Başlıklı Haberi

(*The New York Times*, Saturday, 18 January 1913)

Sırp lar'ın katliamları için Üsküp başlangıç olmuştur, denilebilir. Üsküp'ün ele geçirilmesinin ardından ilerleyişine devam eden Sırp birlikleri Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Prizren'e ulaşmış ve 31 Ekim günü de Prizren, Sırp larca işgal edilmiştir⁷⁵. Prizren'de yaşanan olaylar Üsküp'tekilerden pek de farklı değildir. Nitekim Sırp işgali sonrasında katliamlar devam etmiş ve kadın, çocuk/çocuk demeden onlarca kişi suçsuz yere acımasızca öldürülmüştür⁷⁶.

Görgü tanıklarının ifadeleri ile de açıkça ortaya konan bir başka önemli gerçek ise, Sırp milislerinin uyguladığı işkence ve zulümdür. Sadece Türkler değil, Makedonya'da yaşayan diğer Müslüman kavimler olan Arnavut, Boşnak, Torbeş ve Pomaklar'ın da katliamdan geçirildiği çıkan haberlerden anlaşılmaktadır. 18 Ocak 1903 tarihli *The New York Times* gazetesi Avusturya-Macaristan muhabinine dayandırdığı haber şöyledir;

*Sırp çeteleri ve askerleri tarafından Üsküp, Priştine, Prizren, Firzovik ve Kalkandelen'de yaklaşık olarak 25.000 Müslüman Arnavut katledildi*⁷⁷, savun-

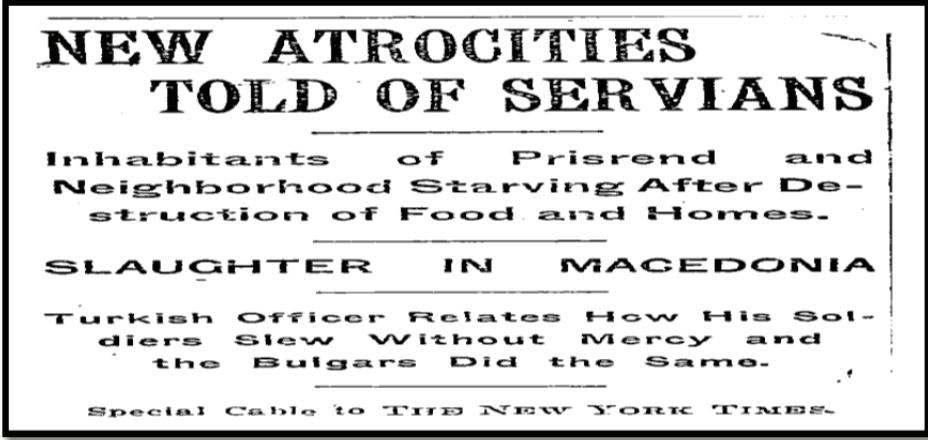
⁷⁵ *Leeds Mercury*, Friday, 1 November 1912; Prizren'de bol miktarda hammadde ele geçirilmiştir. Sırp kaynaklarından edinilen bilgiye göre bu hammaddelerin bir kısmı İstanbul'a doğru ilerleyen müttefiklere gönderilecektir: *Yorkshire Post and Leeds Intelligencer*; Friday, 1 November 1912; *Dundee Courier*; Friday, 1 November 1912; *Hull Daily Maily*, Saturday, 2 November 1912.

⁷⁶ *Western Times*, Tuesday, 19 November 1912.

⁷⁷ *Manchester Courier and Lancashire General Advertiser*, Saturday, 18 January 1913.

masız Müslümanlar alçakça katliama tabi tutuldu. Kalkandelen'de 95 Arnavut öldürüldü, evleri yakıldı ve talan edildi. Kadın, kız ve çocuklara kendi baba ve kocalarının gözleri önünde Sırp askerleri tarafından işkence edildi.

Firzovik'teki katliamda 1.200 Arnavut öldürüldü. Bu katliamın ardından şehirde nerdeyse hiç yerli ahali kalmadı. Geylan'daki katliamdan kaçan çok az kişi haricinde nerdeyse tüm şehir yok edildi. Priştine'nin işgalinde ise yaklaşık 5.000 Arnavut öldürüldü⁷⁸.

Haber 3

The New York Times Gazetesi'nin Prizren'de Yapılan Sırp Vahşeti Haberi (*The New York Times*, Sunday, 19 January 1913)

The New York Times 19 Ocak günü yine çok konuşulacak bir habere imza attı ve Sırp askerlerinin saldırısına uğrayan Müslümanlarla ilgili iddialarda bulundu. Haber şöyledir;

Manastır'a bağlı Kruşevo'da 36 Müslüman köyünden 19'u talan edildi ve yakılıp yıkıldı. Burada 600 ev yakıldı, 503 erkek, 27 kadın ve 25 çocuk öldürüldü. Hayatlarını kurtarabilenlerin bir kısmı Kruşevo'da sığınmacı oldu. Manastır Şehiri'ndeki 10.000 Müslüman yardıma muhtaç ve bunların 6.000 kadarı da evsiz... Burada savunmasız Arnavutlar kadın, çoluk/çocuk demeden herkes merhametsizce katliama uğratılmış. Kadınlar çocuklarını katliamdan kurtarmak için Drina Nehrine atmışlar⁷⁹.

⁷⁸ *The New York Times*, Saturday, 18 January 1913.

⁷⁹ *The New York Times*, Sunday, 19 January 1913.

1913 senesinde Mısır Hilal-i Ahmer heyeti reisi Rumeli vilayetleri hakkında bir rapor hazırlamıştır. Kâmil Timur'un hazırlamış olduğu raporda, Rumeli vilayetlerinde çetelerin yaptıkları katliamdan kaçıp şehirlere sığınan muhacirlerin açlık ve soğuk sebebiyle sefalet içinde bulduklarına değinmiştir. Ayrıca, Sırp hükümetinin yaralı, hasta Osmanlı esirlerine son derece kötü muamelede bulunduğunu ayrıntılı bir şekilde ifade etmiştir⁸⁰. Kamil Turan Sırpların yapmış olduğu ve bizzat şahit olduğu katliamlar hakkında şunları söylemektedir;

Manastır ve Üsküp vilâyetlerinde irtikâb olunan nehb ü gârâtın mikdarı bir milyar Frank kadar tahmin olunuyor. İhrâk edilmiş olan Müslüman karyelerini dolaşırken her adımda birkaç uzvu koparılmış ve yanıp kömür haline gelmiş bir takım cesedlere tesadüf ediyordum. Acaba kırk santimetre irtifâ'ındaki kar tabakası altında gömülmüş ve tahte's-sıfır 8 derece bürüdetin te'siriyle tefessüh etmemiş daha ne kadar cesedler vardır. Şu ahvâl bendenize seyahâtime nihayet vermeğe ve bütün tafsilât ve teferruâtıyla beraber hâlin ve mevkiin derece-i vehâmetini ve buna suret-i müessirede çare-sâz olmağa salih vesâiti zât-ı âlilerine arz eylemek üzere...

Sırplarca işgal edilmiş bölgelerde, vergilendirme Müslümanlara karşı bir silah olarak kullanılmıştır. Mallarına yasa dışı olarak el koymanın her türlü uygulanıktan sonra, Müslüman köylüler, hem eski Osmanlı vergilerinden hem de yeni konan bazı vergilerden sorumlu tutulmuştur. Mesela Manastır yöresindeki Sırp memurlar, sığınmacılardan, eskiden kullanıyor iken sürülüp çıkarıldıkları ve pek doğal olarak ürününü hasat edemedikleri çiftlikler için dahi vergi toplamışlardır⁸¹.

⁸⁰ Kamil Turan raporunda muhacirlerin Anadolu'ya taşınmasıyla sorunların halledilemeyeceğini ve geçimlerini sağlamak için yardım yapılması gerektiğini şöyle ifade etmektedir; "...Rumeli-i Şahane muhacirinine kendilerinin yalnız birkaç gün açlıktan telef olmalarına mâni olacak surette bir muâvenet ifâsı kâfi olmayıp onların âtiyen mevcudiyetleri suret-i kat'iyede te'min olunmak lâzımedendir. Binâenaleyh Muhacirîn-i merkûme Anadolu'ya nakledildiği takdirde kendilerine orada yerleşmek ve idâme-i hayat etmek için iktizâ eden vesâitin i'tâ olunması iktizâ eder. Bunun için bâlâda arz olunduğu vechle onlara yalnız arazi verilmek kâfi olmayıp âlât-ı zirâiye ile hayvanât ve ilk tohumun iştirâsı husûsunda kendilerine ifâ-yı muâvenet edilmek suretiyle arazi-i mezkûreyi işletmeğe ikdâr edilmeleri de lâ-büd hükmündedir..." , BOA, BEO, 4152/311337; Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, c.II, yayın nu: 127-128, İstanbul 2013, s. 225.

⁸¹ Justin Mccarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, s. 169.

Fotoğraf 9

Üsküp 1912; Müslüman Gömenler Silah Zoruyla Trene Bindirilirken
(www.gallica.bnf.fr)

Sırp lar'ın zulmüne karşı koymak için silahlı mücadelenin kaçınılmaz olduğunu savunan Arnavutlar da mevcuttur. Nitekim, *The New York Times*'taki habere göre Sırp hakimiyetinde yaşamaktansa ölmeyi tercih eden 6.000 Arnavut Elbasan'da birleşerek Sırbistan'a karşı savaş ilan etmişlerdir⁸².

Dış basında Sırp katliamlarının yer alması üzerine, Yahudi birlikleri kendi aralarında toplanarak bölgedeki Yahudiler'in durumunu görüşmüşlerdir. 10-19 Ocak 1913 tarihleri arasında Anglo-Yahudi Birliği Sırbistan tarafından işgal edilen bölgelerdeki Yahudiler'in durumunu tetkik etmek için bir heyeti Sırbistan'a göndermiş ve Yahudi Heyeti Makedonya izlenimlerini bir rapor haline getirmiştir. Raporunda, heyetin izlenimleri, şu şekilde aktarılmıştır:

Savaşta Osmanlı kuvvetleri arasında görev yapan ve Sırp lar tarafından esir alınan 50-60 civarındaki Yahudi askerinin olduğu tespit edilmiş ve bunların bir an evvel serbest bırakılması için Sırp yetkililer nezdinde çalışmalar yapılmıştır. Bulgar işgaline uğrayan İştib'de 700 Yahudi'nin evlerini terk etmek zorunda kaldığı, işgalden sonra İştib'de sadece 9 Yahudi'nin kaldığı belirlenmiştir. İşgalde

⁸² *The New York Times*, Sunday, 19 January 1913; Gülay Özgür, *Balkan Savaşları Ve Sonrasında Bulgaristan Ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008, s. 98; Ali Dikici, "Türkiye'deki Balkan Muhacirleri Arasında Kaybolan Bir Topluluk", *Avrasya Etüdüleri*, 46/2014-2, 1s. 23-165.

Yahudi ev ve dükkânlarının yağmalandığı ve sinagogların yakıldığı da tespit edilmiştir. İştib'den Selanik'e kaçan Yahudiler'in ihtiyaçları için de 20.000 Frank'a ihtiyaç duyulduğu da rapora eklenmiştir⁸³.

Her ne kadar Birinci Balkan Savaşı'nın başlangıç aşamasında Müslümanlar'ın Hıristiyan köylerine karşı tek tük örnekte görülen zorbalık eylemleri kaydedilmişse de bunlar az sayıdadır. Müslüman asker ve köylülerin, birinci savaşta Hıristiyanları kıyımdan geçirmiş olduklarına dair her hangi bir kanıt yoktur. Kısaca söylemek gerekirse buna zaman da yoktu. Osmanlı birliklerinin çok hızlı yenilgiye uğratılması, onlara hemen çekilip kaçmaktan başka bir seçenek bırakmamıştır⁸⁴. Balkan katliamında 35.000 kişinin can verdiği tahmin edilmektedir⁸⁵.

Haber 4

The New York Times Gazetesi'nin *Balkan Katliamı 35.000 Hayata Mâl Oldu* Haberi
(*The New York Times*, Wednesday, 29 January 1913)

4. Londra Antlaşması ve Üsküp'ün Elden Çıkışı

Balkanlarda ortaya çıkan bunalımı halletmek ve mevcut barışı korumak için, 17 Aralık 1912'de Londra'da, devletlerarası, büyükelçiler konferansı yapıldı. Bu konferansta iki mesele üzerinde duruldu. Biri Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasındaki sınırı ve barış esaslarını tespit etmek, ikincisi ise, Osmanlı Devleti'nden alınan toprakların Balkan Devletleri arasında paylaşılmasından doğan ve bu sebeple büyük devletleri karşı karşıya getiren anlaşmazlığı halletmekti⁸⁶.

⁸³ *The New York Times*, Monday, 11 May 1913.

⁸⁴ Mccarthy, *a.g.e.*, s. 174.

⁸⁵ *The New York Times*, Wednesday, 29 January 1913.

⁸⁶ <http://www.dallog.net/antlasmalar/londraka.htm>.

Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında Londra’da toplanması kararlaştırılan barış görüşmelerine, Osmanlı heyeti olarak sabık Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa’nın birinci, Nafia Nazırı Besarya Efendi’nin ikinci ve Babiâli Hukuk Müşâvirliği’nden Reşid Bey’in üçüncü delege olarak katılması uygun görüldü⁸⁷. Barış görüşmeleri esnasında Balkan Devletleri’nin işgal ettikleri araziden başka bir de savaş tazminatı talep etmeleri Osmanlı delegelerinin tepkisini çekti⁸⁸. 29 Mayıs günü büyük devletlerin antlaşmanın bir an evvel imzalanması yönünde baskıları⁸⁹ neticesinde, 30 Mayıs’ta Londra Antlaşması imzalandı⁹⁰. Antlaşmaya göre, Sırbistan’a Kuzey ve Orta Makedonya verildi⁹¹.

⁸⁷ BOA, HR.SYS, 1991/4-31, 32.

⁸⁸ BOA, HR.HMS.İŞO, 36/4.

⁸⁹ BOA, HR.SYS, 1991/4-49, 51.

⁹⁰ BOA, HR.SYS, 1991/5-25, 27, 37; 1991/5-64; İngiliz gazetelerinde Londra Barış Antlaşması için haberler yapılmıştır. Gazete başlıklarından birkaç tanesi şöyledir; “Güç ve Barış”, *Western Times*, Friday, 30 May 1913; “Balkan Delegeleri Toplandı”, *Dundee Evening Telegraph*, Friday, 30 May 1913; *Gloucester Journal*, Friday, 30 May 1913; “Sonunda Barış”, *Nottingham Evening Post*, Saturday, 31 May 1913; “Barış Konferansı”, *Derby Daily Telegraph*, Friday, 30 May 1913; “Barış Antlaşması İmzalandı”, *Cheltenham Chronicle*, Saturday, 31 May 1913; İşgal altındaki topraklarda yaşayan Müslümanların haklarının korunması için bazı taleplerde bulunulmuştur. Bunlar için bkz. BOA, BEO, 4167/312457; HR.SYS, 2055/2_16,22; 2054/5_1; 2055/8_4,5; 1992/1_64; 2055/6_15,21; 2073/12_2; Londra Konferansı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Hayta, *Balkan Savaşları’nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

⁹¹ Yapılan antlaşmanın maddeleri şöyledir: *Birinci madde*: Bu antlaşma, tasdikli nüshalarının teatisinden sonra bir taraftan Osmanlı padişahı diğer taraftan da müttefik hükümdarlar, varis ve halefleri ve bağlı devletlerarasında ebedi olarak sulh ve dostluk tesis edecektir. *İkinci madde*: Osmanlı padişahı, memleketinin Avrupa kıtasında bulunan ve Arnavutluk hariç olmak üzere Adalar Denizi’nde Enez’den, Karadeniz’de ise Midye’ye kadar olacak bir hattın batısında olan bütün arazisini müttefik devletlerine terk edecektir. Enez’den Midye’ye kadar olacak hududun gerçek güzergâhının tayini bir komisyon tarafından kararlaştırılacaktır. *Üçüncü Madde*: Osmanlı padişahı ile müttefik ülkelerin hükümdarları; Arnavutluk hudutlarının belirlenmesi ile Arnavutluk’la ilgili diğer meselelerin düzenlenmesi hususunu, Alman ve Avusturya İmparatorları, Macar Kralı, Fransa Cumhurbaşkanı, Büyük Britanya ve İrlanda Kralı, Hindistan İmparatoru, İtalya Kralı ve Rusya İmparatorlarına bıraktıklarını kabul ederler. *Dördüncü Madde*: Osmanlı padişahı, Girit Adası’nı müttefik hükümdarlara terk ve bu ada üzerinde sahip olduğu bütün hukuk-ı hâkimiyet ve saireden onlar lehinde feragat ettiğini beyan eder. *Beşinci Madde*: Osmanlı padişahı ve müttefik hükümdarları, bütün Adalar Denizi (Ege Denizi) adalarının -Girit Adası müstesna olmak üzere- ve Aynaroz Yarımadası’nın geleceğinin belirlenmesi hususunu, Almanya ve Avusturya İmparatorları ile Macaristan Kralı, Fransa Cumhurbaşkanı, Büyük Britanya ve İrlanda Kralı, Hindistan İmparatoru, İtalya Kralı ve Rusya İmparatorlarına tevdi ettiklerini beyan ederler. *Altıncı Madde*: Osmanlı padişahı ve Müttefik hükümdarlar harbin son bulmasından ve yukarıda terk edildiği beyan edilen araziden doğan maliye meselelerinin tesviyesi hususunu Paris’te toplantıya davet edilen milletlerarası bir komisyona bıraktıklarını beyan ederler. *Yedinci Madde*: Harp esirlerinin mahkeme hakkına ve ticarete dair meseleler, hususi mukaveleler ile düzenlenecektir. Londra barış antlaşması imzalandıktan sonra malî meseleleri görüşmek üzere devletlerin murahhasları

Savaşın sonra Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve diğer Balkan Devletleri arasında diplomatik ilişkilerin tekrar başlatılması, rehinelerin durumu, siyasi af, Sırbistan'a terk edilen topraklarda yaşayanların vatandaşlık tercihleri ve terk edilen arazinin sahiplerinin haklarının korunması, işgalden evvel kirada olan arazilerin durumları, terk edilen topraklarda yaşayan Müslümanlara da diğer din mensuplarına uygulanacak hukukun geçerli olacağı, Müslümanların seçecekleri Başmüftü'nün hak ve sorumlulukları, Üsküp ile Manastır sanayi mektepleri dâhil diğer okulların tanınıp gelirlerinin muhafaza edilmesi, Sultan Murad'ın Kosova'daki türbesinin müştemilatıyla korunması, Şark Şimendiferleri ile Selanik-Manastır Şimendiferi'nin durumu vb. maddeleri içeren 1914 tarihli İstanbul Antlaşması'na göre⁹²;

Sırbistan hükümeti, arazi-i metrûke arazisinden olup, hâlâ memâlik-i Osmaniye'de ikâmet etmekte olanlar için tercih hakkı teklif etmişti. Babıâli bu teklife muvâfakat ve nokta-i nazarı nihayet Belgrad'da kabul olundu. Alınan kararlara rağmen, terk edilen arazideki Müslüman ahalisinden olup, memâlik-i Osmaniye'de ikamet edenler, Osmanlı tabiiyetinde kalacaklardır. Terk edilen arazinin gayrimüslim ahalisi, Sırp tebaasına girmek istedikleri takdirde, özel kanuni hükümler çerçevesinde Babıâli'den kolaylık göreceklerdir.

Emlâk-i Emîriye Meselesi, terk edilen araziye ait olup, bağlı buldukları suret-i tasarruf ve cihet-i âdiyetlerinin tayinleri Lahey Mahkemesi'ne gönderilen Emlâk-i Emîriye'nin bir listesini Sırp murahhasları talep etmişlerdi. Babıâli'den istenilen ayrıntılı listenin sıralamaya uygun olmasından dolayı, bu liste antlaşmaya bağlanacaktır.

Hakk-ı rüçhan (öncelik hakkı) meselesi, terk edilmiş arazide kâin bulunan emlâk ve arazinin alım-satım hakkında Sırp tebaasının rüçhan hakkı olmasını Sırp murahhaslar istemiş, Babıâli ise buna izin vermemiştir. Antlaşma şekline göre bu gibi emlak, arazi ve vakfiyenin alım satımında alacaklılar ortaya çıkarsa, en fazla bedel vermek şartıyla satın almaya talip olacak Sırp'ların tercih edilmesi kararlaştırılmıştır.

Sırp evkafı, mektepleri ve cemaati meselesi, Sırp'lılar, Sırp evkafının, cemaatinin ve mekteplerinin tanınmasını teklif etmişlerdi. Osmanlı Hükümeti bunu kabul etmemiştir. Nihayet Sırp'lılar, Osmanlı Hükümeti'nin görüşünü kabul et-

Paris'e geçmişlerdir. Ancak görüşmeler devam ederken II. Balkan Savaşı başlamış, 1913 Temmuz ayının ortalarında Paris Konferansı'na bir müddet ara verilmiştir: S. Aydın, *a.g.e.*, s. 471-473.

⁹² Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 23-25; <http://www.bagcilar.bel.tr/Files/eKitap/Sempozyum/balkansemp2012/balkansemp2012/assets/seo/page74.html>; <http://www.bilimyenler.org/londra-konferans-ve-antlasmalari.html>

mişlerdir. Hukuk-u medeniye ve siyasiye meselesi, Sırlılar, terk edilen arazi ahâlisinin Sırbistan ahali-i kadimesi gibi hukuk-u siyasiye ve medeniyeden istifadelerine muvafakat etmiyordu. Son olarak kararlaştırılan usule nazaran, terk edilen arazi ahâlisinin hukuk-u siyasiye ve medeniyeden istifadeleri, bir suret-i teminiyeye rabt edilmiştir.

Müftüler meselesi, Sırlar müftüler meselesinde Osmanlı Hükümeti'nin önerilerini kabul ettiler. Müftülerin mezhep işlerine, vakıf işlerine nezaretleri ve yargılama hakları temin edilmiştir. Bu anlamda müftülerin verecekleri ilamlar derece-i nihayede Sırbistan baş müftüsü tarafından temyiz edilecektir. Mektepler meselesi, Müslüman mekteplerinde eğitim Türkçe olacaktır. Vaktiyle mekteplerde anadilde (Arnavutça, Boşnakça gibi) eğitim teklif olunmuştur. Sırbistan buna izin vermemiştir. Sırbistan eğitimin Türkçe olmasını teklif etmiştir. Babıâli buna muvafakat etmiştir.

Hüdavendigâr (I. Murad)'ın mezarı hakkında, mezarın müstemilatıyla birlikte kalması, mezara saygı duyulması, masraflarını Osmanlı Devleti tarafından karşılanması arazi ve eklentilerinin umuma faydası ve diğer sebeplerle, diğer devletler tarafından istimlâk yapılmamasını Sırlar kabul etmiştir. Mezaristan meselesi, Sırlılar İslam mezarlıklarının vakfiyelerini tanımak istememişlerdir. Babıâli'nin ısrarı karşısında Sırp murahhası bunu kabul etmiştir. Kararla varılan antlaşmaya göre, mezarlıklar vakfiyeden sayılacak, amme (kamu) menfaati ortaya çıktığında bedelleri İslam cemaatine ödenmek kaydıyla bu mezarlıklar istimlâk edilebilecektir.

İstanbul Antlaşması için kararlaştırılan bu maddelere baktıldığında, genel olarak Sırbistan'da kalan Osmanlı-Türk varlığının muhafaza edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Örneğin, 1389'daki I. Kosova Savaşı'nda şehit olan I. Murad'ın türbesi, bu antlaşma ile korunmuş ve günümüze kadar gelebilmiştir. Müslüman mezarlıkları meselesinde de, aynı yol takip edilmekle birlikte, günümüzde Sırbistan'da cami hazirelerindeki mezarlar hariç, Osmanlı mezarlıklarının mevcudiyetinin korunamadığı anlaşılmaktadır. Bundaki temel neden ise, Sırların antlaşmanın dokuzuncu maddesine dayanarak Osmanlı mezarlıklarını zamanla kamulaştırmasıdır⁹³.

⁹³ S. Aydın, *a.g.e.*, s. 481-483.

Sonuç

Balkan Savaşı; Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmesiyle başlamıştır. Bulgaristan Kralı Ferdinand, *Hıristiyanları esareten kurtarmak için Türklere harp açmak zorunda kaldıklarını* söylemiştir. Sırp Kralı Peter'in savaş ilan bildirisi ise Sırp halkı için oldukça tahrik edici boyuttadır. Kısacası her iki bildiri Osmanlı topraklarına *Özgürlük, Hürriyet ve Barış(!)* getirilmesini hedef olarak *ilan edilmiş ve savaş için bir bahane ve gerekçe olarak kullanılmıştır. Açıkçası yukarıdaki her iki açıklamaya bakıldığında Osmanlı hakimiyetindeki Balkan coğrafyasında “özgürlük için savaştan başka çare kalmadı”* denilmiştir. Bu söylemlerle yapılacak savaş hem meşru kılınmaya hem de ulusal ve uluslararası kamuoyunun desteği sağlanmaya ve arttırılmaya çalışılmıştır. *Lakin Özgürlük, Hürriyet ve Barış* söylemlerinin kandırmaca olduğu maalesef *acı bir şekilde bu topraklarda yüz yıllarca yaşayan Müslüman/Türklerce tecrübe edilmiştir.*

Sırp lar “*En iyi entegrasyon asimilasyondur.*” sözünü doğru çıkarırcasına Üsküp Şehri'ne girdikten sonra ilk olarak şehrin adını *Scopje* olarak değiştirmiş ve bu tarih itibarıyla beş asırlık bir *Müslüman-Türk* kenti olan Üsküp'ün *geçmişle olan bağlantısı koparılmaya başlanmıştır. Böylece asimilasyon ve soykırımın ilk aşaması hiç vakit kaybetmeden uygulanmaya başlanmıştır.*

Amerika'daki medya kuruluşlarının, Rumeli'deki Müslümanları/Türkleri hedef alan katliamlara daha fazla yer vermesine rağmen batı hükümetleri yapılan katliamlara sessiz kalmış ve Sırbistan'a karşı harekete geçmemiştir. Bu tavır “*Batı'nın çifte standardını*” bize göstermesi açısından son derece önemlidir. Oysa daha bir kaç yıl evvel Makedonya'da meydana gelen İinden İsyanı Amerikan ve İngiliz basınında geniş yer bulmuş, Müslümanların /Türklerin Hıristiyanları acımasızca katlettiğine (?) dair haberler gazete manşetlerinden verilmiş ve *Hıristiyan isyancıların, devrimcilerin* lehine bir kamuoyu oluşturulmuştur. Yapılan yayınların da bir nebze de olsa etkisiyle batı hükümetlerinin müdahalesi gecikmemiş ve Osmanlı hükümetine reform paketi kabul ettirilmiştir⁹⁴.

⁹⁴ 1877/78 Osmanlı-Rus savaşından sonra yapılan Ayastefanos Antlaşması'yla kurulan büyük Bulgaristan, Makedonya bölgesini de büyük ölçüde içine almaktaydı. Aynı yıl imzalanan Berlin Antlaşması, daha önce imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın rafa kaldırılmasına neden olurken, Büyük Bulgaristan'ı da üçe bölmekteydi. Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Prensiği tesis edilirken, Doğu Rumeli adı altında bir de özerk bir eyalet oluşturuldu. Makedonya bölgesini kapsayan kısım ise reformlar yapılması şartıyla Osmanlı idaresi altında bırakıldı. Bulgaristan Prensiği 1885'te Doğu Rumeli vilayetini ilhak etti. Bulgar siyasetinin bundan sonraki hedefi ise Makedonya'yı ele

Pekiye Batılı devletlerin yardım edecek gücü varken yardım etmemeleri katliamlara engel olmamaları, görmezden gelmeleri, ses çıkarmamaları neyle açıklanabilir, Müslüman/Türklere reva görülen bu *çifte standardın* kaynağı nedir? Kanaatimizce yapılan katliam, soykırım, Berlin Antlaşması'ndan sonra Balkanlarda ortaya çıkan şiddet ortamının köruklenmesidir. Bu vahşet Batının “*Şark sorunu*” daha doğrusu “*Müslüman/Türk sorunu*” çerçevesinde şiddeti köruklemesi, buna alet olması ve göz yummasının bir neticesidir. Hiç şüphe yok ki, *Kıbrıs'ta, Srebrenitsa'da, Hocalı'da Müslümanlara/Türklere yapılan katliama, soykırımı ve günümüzde Müslüman coğrafyasında meydana gelen hadiselere* baktığımızda bu sorunun hala devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu durum da Batı nezdinde Müslüman/Türklerin hayatlarının ne kadar basit ve ucuz olduğunu bize bir kaç kez daha göstermektedir.

Sırpların Müslümanlara karşı yapmış olduğu katliamlar soykırım anlamı taşır mı? Sorunun cevabını bulmak için evvela soykırımın ne demek olduğuna bir bakalım. Soykırım kelimesinin anlamına baktığımızda ise Bir ırkın, bir etnik grubun sistemli bir şekilde yok edilmesi cümlesiyle karşılaşırız. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere Sırpların 1912 senesinde Kuzey Makedonya'da Türk ve Müslüman Arnavutlara karşı yaptığı katliamları bir soykırım olarak kabul edebiliriz.

geçirmekti. Bunun için ilk önce Makedonya'daki Bulgar varlığının güçlendirilmesi gerekiyordu. 1893 senesinde Sofya'da bulunan bir grup Makedonyalı öğrenci, Makedonya'nın otonomisini elde etmek amacıyla, *İç Makedon İhtilal Örgütü*'nü (Vitresna Makedonska Revulyutsionna Organizatsiya) kurdu. 1895 yılında gerçekleşen, IMRO'nun örgütlediği Melnik Ayaklanması, Osmanlı Devleti'nin ayaklanmayı önceden öğrenip hazırlık yapması nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Bu gelişmelerin ardından örgüt isim değiştirerek Makedonya-Edirne Devrimci İç Örgütü adını aldı. Makedonya'da iyice örgütlenen İç Makedon İhtilal Örgütü 1898'den itibaren silahlı çete hareketine başladı ve Makedonya'yı etkisi altına aldı. 1903 yılı Ağustos ayı başında Makedonya'da çıkan İinden Ayaklanması tüm dünya kamuoyunun ilgisini bu bölgeye çekmiş ve 1902 yılında başlamış olan uluslararası müdahale çabaları bu ayaklanmanın ardından daha da kararlı bir yola girdi: Mehmet Hacısalihoglu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003; http://www.balkanpazar.org/mehmet_hacisalihoglu2.asp; <http://www.cerezforum.net/konu/osmanlinin-terorle-imtihanı>; <http://www.filozof.net/Turkce/nedir-ne-demek/14970-makedonya-tarihi-makedonya-meselesi-1878-1913-hakkında-bilgi.html?showall=1>; <http://meydangazetesi.org/gundem/2015/02/osmanlıdan-anarsizm2-osmanlı-doneminde-bulgar-ve-ermeni-hareketlerinde-anarsizm-etkisi/>; <http://www.radikal.com.tr/dizi/1903-1908-yillari-arasi-makedonyada-devrimci-surec-888288/>; <http://www.dostyakasi.com/yirminci-yuzyil-tarihi/5446-ikinci-mesrutiyet-1908-ayaklanması-print.html>; Ozan Arif Bodur, “Osmanlı'nın Son Yüzylında Terör Örgütleri ve Eylemleri”, *21. Yüzyıl*, sayı 14, Şubat 2010, s. 53-69; Mahir Aydın, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX (1989), s. 209-234; Hakan Tan, “Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, (2013-I), s. 45-69.

Bu arada Amerikan basınında çıkan katliam ilgili *haberlerin doğruluğu* ya da yanlışlığıyla ilgili bir bilginiz var mı? diye bir soru sorulsa şöyle *cevap verilmesi bizce uygundur*: “*Basında yer alan haberler genelde Avusturya-Macaristan vatandaşı muhabirlerin bölgede bizzat yapmış oldukları seyahatlerdeki izlenimlerine dayandırılması münasebetiyle haberlere güvenebiliriz.*”

Sonuç olarak Sırp işgalinin hemen ardından Kuzey Makedonya'nın *Müslüman/Türk yapısı ve kimliği* asimilasyon ve *katliam* sonucu yok edilmeye, büyük oranda Müslüman/Türk'ün göçe zorlanmasıyla etnik *nüfus dağılımı Sırplar lehine değiştirilmeye çalışılmıştır*. Kendilerini Kuzey ve Orta Makedonya'da çoğunluk olarak görmek isteyen Sırp idarecileri programlı bir şekilde uyguladıkları “*demografik yapının*” *değişim* süreci ile savaş sonrasında yeniden oluşturulmuş olan *Balkan haritasının* ikamesi sağlanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Babıali Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezareti

Emniyet-i Umumi Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH)

Siyasî Evrak (DH.SYS)

Hariciye Nezâreti

Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS)

Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMS.İŞO)

İrade

-Harbiye (İ.HB)

-Hariciye (İ.HR)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM)

Kitap ve Makaleler

Ağanoğlu, Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç, İz Yayınları, İstanbul 2012.*

Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, c. VI, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994.

Akyol, Taha, *Rumeli'ye Elveda 100. Yılında Balkan Bozgunu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Andoyan, Aram, *Balkan Savaşı*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002.

Artuç, İbrahim, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988.

Aydın, Mahir, "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar ÇetEaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, IX (1989), s. 209-234.

Aydın, Salim, *Balkanların Acı Yüzü Basın Tarihinde Balkan Savaşları*, Ye-ditepe Yayınları, İstanbul 2014.

Ali Dikici, "Türkiye'deki Balkan Muhacirleri Arasında Kaybolan Bir Topluluk", *Avrasya Etüdleri*, 46/2014-2, 1s. 23-165.

Arslan, Sezer, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri Ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008.

Gülay Özgür, *Balkan Savaşları Ve Sonrasında Bulgaristan Ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

Balkan Savaşları'nın 100. Yıldönümünde Balkan Tecrübeleri, Türk Akademisi Siyasi, Sosyal, Stratejik Araştırmalar Vakfı, Dış Politikaları Araştırmaları Merkezi, No:1, Ekim 2012.

Bodur, Ozan Arif, "Osmanlının Son Yüzyılında Terör Örgütleri ve Eylem-leri", *21. Yüzyıl*, sayı 14 (Şubat 2010), s. 53-69.

Çakmak, Fevzi, *Batı Rumeli 'yi Nasıl Kaybettik? Garbî Rumeli 'nin Sûret-i Ziyai ve Balkan Harbi 'nde Garp Cephesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, yay. haz. Ahmet Tetik, İstanbul 2012.

Davis, Bergen, "Biographical Memoir of Michael Idvorsky Pupin 1858-1935", *National Academy of Sciences of The United States of America*, Biographical Memoirs Volume XIX-Tenth Memoir, Presented to The Academy at The Annual Meeting, 1938.

Dinç, Güney, *Mehmed Nail Bey 'in Derlediği Kartpostallarla Balkan Savaşı (1912-1913)*, YKY, İstanbul 2008.

Hacısalihoglu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli 'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK, Ankara 1995.

Hall, Richard C., *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, Routledge, London 2000.

Hayta, Necdet, *Balkan Savaşları 'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

Jata, Mimoza, *Balkan Savaşlarında İşkodra Vilayeti (1912-1913)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

Küçük, Cevdet, "Balkan Savaşı", *DİA*, V, İstanbul 1992.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1995.

Nizamoğlu, Yüksel, "Balkan Savaşlarında Harekât Planları", *Balkan Savaşları ve Edirne* (Sempozyum 5 Şubat 2013), Edirne Kitaplığı, İstanbul 2013.

Osmanlı Belgelerinde Balkan Savaşları, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, cilt 1-2, yayın Nu: 127-128, İstanbul 2013.

Öksüz, Hikmet, "Osmanlı Devleti 'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi Balkanlarda Yaşamış Olduğu Siyasal Süreç", *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

Öreñç, Ali Fuat, *Yakın Dönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2006.

_____, *Yakınçağ Tarihi Giriş (1789-1918)*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2012.

Özbozdağlı, Özer, *İttihat ve Terakkinin Balkan Politikası*, Mustafa Kemal

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2005.

Remond, Georges, *Mağluplarla Beraber*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2007.
Sancaktar, Fatih Mehmet, “Balkan Savaşları Esnasında Osmanlı Hükümet-leri”, *100. Yıl Dönümünde Balkan Savşları ve Edirne (Sempozyum 1Şubat 2013)*, İstanbul 2013.

Şentürk, M. Hüdayi, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi 1850-1875* TTK, Ankara 1992.

Şıvgın, Hale, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Balkan İttifaklarının Önce Kiliseler ve Çeteler Arasında Başlaması”, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Tan, Hakan, Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, (2013 - I), 45-69.

Tufan, Muzaff er, “Sırp Kaynaklarına Göre I. Balkan Savaşı”, *90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri*, Lüleburgaz 2002.

Uğraş, Nilüfer, *Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler (İkdam, Tanin, Sabah, Tercüman-ı Hakikat)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

Yüzbaşı Selanikli Bahri, *Balkan Savaşından Sırp Ordusu ve Batı Ordusu*, çev. Mustafa Toker, Alfa Yayınları, İstanbul 2012.

Zeyrek, Suat, *Birinci Balkan Savaşı Yenilgisinin İç ve Dış Sebepleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2012.

Gazeteler

Aberdeen Journal

Cheltenham Chronicle

Derby Daily Telegraph

Dundee Courier

Dundee Evening Telegraph

Exeter and Plymouth Gazette

Gloucester Citizen

Gloucester Journal

Hull Daily Mail

Leeds Mercury

Lincolnshire Echo

Manchester Courier and Lancashire General Advertiser

North Devon Journal

Nothingham Evening Post

Portsmouth Evening News

Sabah

SheffieldEveningT elegraph

The Cheltenham Looker –On

The Christian Science Monitor

The New York Times

Yorkshire Post and Leeds İntelligencer

Western Daily Press

Western Times

İnternet Kaynakları

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=381724&/Ege-Adalar%C4%B1nda-Osmanl%C4%B1-Hakimiyeti/-Do%C3%A7.-Dr.-Yasemin-Demircan->

<http://www.dallog.net/antlasmalar/londraka.htm>

<http://www.delcampe.net/>

<https://www.pinterest.com/>

www.srpskikod.org

www.trakynanet.com

http://www.balkanpazar.org/mehmet_hacisalihoglu2.asp

<http://www.cerezforum.net/konu/osmanlinin-terorle-imtihani.46458/>

<http://www.radikal.com.tr/dizi/1903-1908-yillari-arasi-makedonyada-devrimci-surec-888288/>

<http://www.filozof.net/Turkce/nedir-ne-demek/14970-makedonya-tarihi-makedonya-meselesi-1878-1913-hakkinda-bilgi.html?showall=1>

<http://meydangazetesi.org/gundem/2015/02/osmanlida-anarsizm2-osmanli-doneminde-bulgar-ve-ermenihareketlerinde-anarsizm-etkisi/>

<http://www.dostyakasi.com/yirminci-yuzyil-tarihi/5446-ikinci-mesrutiyet-1908-ayaklanmasi-print.html>

<http://www.bagcilar.bel.tr/Files/eKitap/Sempozyum/balkansemp2012/balkansemp2012/assets/seo/page74.html>

<http://atif.sobiad.com/sobiadfiles/sobiadarsiv2/History/Dergi/1039.pdf>

<http://othomaneimperial.blogspot.com.tr/>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kumanova_Muharebesi

https://tr.wikipedia.org/wiki/Pirlepe_Muharebesi

https://tr.wikipedia.org/wiki/Birinci_Balkan_Sava%C5%9F%C4%B1

https://tr.wikipedia.org/wiki/Manast%C4%B1r_Muharebesi

<http://www.kurtulussavasi.gen.tr/1.-balkan-savasi.html>

<http://ufukdernegi.org/v2/index.php/yazarlar/alpay-igci/149-neler-yaadk-balkanmzda>

<http://www.egelisesi.k12.tr/dosyalar/editor/file/ProjeKitabi2013/Lise/100>

<http://www.bilinmeyenler.org/londra-konferans-ve-antlasmalari.html>